ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК

ГРАНІТНИЙ АКОРД

ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК

ГРАНІТНИЙ АКОРД

ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК ГРАНІТНИЙ АКОРД

ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК

ГРАНІТНИЙ АКОРД

ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК

ГРАНІТНИЙ АКОРД

Повість

Ужгород
Видавництво
„Карпати“
1985

У2
К43

В центре новой повести украинского прозаика из Прикарпатья — личность скульптора М. Бринского, одного из первых создателей образа В. И. Ленина в изобразительном искусстве.

Рецензент В. В. Канівець

К 4702590200-058
М215(04)-85 52-85

© Видавництво «Карпати», 1985

НАД МОРСЬКИМ ОКОМ

Вітерець куйовдить густий чуб молодого скульптора, надуває сіру, з цупкого льняного полотна, сорочку, оголюючи засмаглі широкі груди, м'язисті, мов у вантажника, руки з засуканими до ліктів рукавами, жилаву шию. Вишневі ношені штани в ялинку, стерті обчаси [1] свідчать, що студенту другого курсу Віденської школи художніх ремесел при Академії мистецтв байдуже до вбрання — усім своїм єством він віддався праці. Настрішені русяві брови зійшлися над переніссям. В доброму, відвертому обличчі відсвічується задума і зосередженість — Михайло Бринський карбує гранітну брилу, схожу на фортечну браму, якою невидимі дужаки запирають на ніч долину П'яти Ставів.

Пригадує розмову в конторі туристичного товариства імені Станіслава Сташиця в Закопаному.

— Карбуйте гураля, оленя, орла!.. — пропопував закоханий у природу вже літній урядовець.— Але, маестро, зробіть щось екзотичне, манливе для ока.

Бринський обрав постать організатора і керівника антифеодального повстання польських та українських селян 1651 р. у Підгаллі — Костку Наперського.

---

[1] Каблуки.

І ось по кількох днях праці з кам'яної брили проступила мужня постать месника [1]. Грізно нахмурені брови озброєного ватажка, здається, ось-ось скинуться, розсунуть запону над гордим поглядом великих очей, заворушаться губи, і Костка Наперський розповість Михайлові Федоровичу дивовижні легенди та бувальщини Татр. Про Козиний Верх, Жовту Турію, таємниче Дубравиське, Явірницьку долину і про отого гострозубого Монаха. А ще — про П'ять Ставів, Білий і Чорний Дунаєць та Пороніно, Закопане, Новий Тарг... Наслухається митець і про Морське Око. Дарма, що скульптор вчащає до нього ось уже котре літо. Ватажок Костка сходив уздовж і впоперек усе це скелясте Підгалля ще за три з лишком століття до появи тут першого туристичного схроніска [2].

Цок-цок... цок-цок... цок...— вистукує молоточок по зубилі. Скульптор стежить за начерком ліній на валуні. І цієї миті замахнувся молоточком, але так і не стукнув. Михайло Федорович дивиться вже не на аркуш альбома, а на рудого, довгомордого, клаповухого пса. Розумні очі кудлача ніби вивіряють: що кине йому людина — шматочок ковбаси чи каменюку? Адже пес таки запюхав у рюкзаку суху, копчену ковбасу. Скульптор ще не встиг подумати, чий це собака, як здаля долинув лагідний жіночий голос:

— Жулик, Жулик, не чіпай! Іди до мене.

Бринський оглянувся. Стежиною, що жовтавою стрічкою звивалася над Морським Оком,

---

[1] Розсипи та обвали поховали цей начерк постаті Костки Наперського.

[2] Схроніско (польськ.) — пристанище, турбаза.

простувала група мандрівників. За жінкою, одягнутою в світло-сірий костюм, ішов чоловік старший за двадцятидев'ятилітнього Бринського, вищий, з упевненим виразом на притомленому обличчі. За ним слід у слід ступав нижчий на зріст мужчина в чорному костюмі і жилетці та солом'яному брилі. У правій руці він ніс бартку — топірець на довгому держаку. Хоч було під полудень і проміння щедро засипало гряду Татр, цей мандрівник так і не розв'язав галстука під рудуватою борідкою. Не розстебнув він і жодного гудзика на жилетці.

«Вправний ходак!» — подумав Бринський.

Пес навіть голови не повернув на поклик. Довірливими очима немов благав: «Чи тобі шкода кавалка ковбаси? Хіба не бачиш, як я втомився? Біжу аж з Пороніна!»

«Чи не цього песика бачив я на східцях веранди поета Яна...» — Бринський осікся.

Бо останнім у групі мандрівників йшов сам Ян Каспрович.

Втомлений і спітнілий, поет з великим зусиллям переставляв ноги, кволо помахуючи капелюхом, наганяв собі прохолоду.

Бринський двічі навідувався до оселі, що притулилася в затишку смерек і беріз над бистроводною Закопанкою поблизу Пороніна з наміром зробити в похідному альбомі замальовку поета. Можливо, й спробувати виліпити скульптурний портрет. Та молодому митцеві бракувало сміливості: бувало, побачить на заскленій веранді поета в товаристві знаних на Підгаллі людей — і не наважується зайти. Отак ні з чим і повертається до Закопаного.

Та влітку дев'ятсот восьмого року під час відпустки таки приїхав до поета аж із Станіс-

лава [1]. Твердо вирішив здійснити свій задум, та не застав Яна Каспровича вдома. Той відпочивав в Італії, у сонячному Сорренто.

Аж через п'ять років, після закінчення Віденської школи художніх ремесел при Академії мистецтв Михайло Федорович ще раз навідався до Закопаного. Назустріч Бринському вийшла молода дружина Яна Каспровича. Він назвав своє ім'я і професію й попросив, аби її чоловік прийняв його.

— О, пане Міхайле, заходьте. Янек бардзо буде вам радий. Наше гнездо не минають ні літератори, ні художники, ні ботаніки. Пороніно є «літньою столицею митців».

Пані Маруся намагалася говорити польською мовою, але в ній явно вчувався російський акцент.

Поет одразу зацікавився дорожнім альбомом Бринського. Від душі сміявся, розглядаючи фото скульптури — «Хлопчик з гускою», довго і вдумливо вдивлявся в спартанські риси пролетаря. Мовчки вивчав «Головку селянки». Можливо, порівнював зі своєю матір'ю, теж селянкою. Побачивши в альбомі фотографію фронтону української гімназії, балкони якої підтримували фігурки рабів з розкритими від крику ротами, поет запитав:

— Ви із Станіслава, пане Михайле?

— Працював там у будівельній фірмі «Серафіні» до від'їзду у Відень на навчання.

— Я бачив цю будову на Липовій вулиці. Як їхав зі Львова у Заліщики на відпочинок, завітав і до Станіслава — навідати композитора Січинського, який збирався створити музику

---

[1] Нині Івано-Франківськ.

на мої «Гімни», але не застав живого... Ну, що ж, малюйте, колего, ліпіть. Бачу, хист маєте,— мовив Каспрович, повертаючи Бринському дорожній альбом.— Спеціально позувати не буду, а теж працюватиму: дещо переписуватиму, викреслюватиму і,— усміхнувся,— кидатиму до кошика. А ви щось кидаєте до кошика, пане Михайле?

— Так. Глину, гіпс, камінь — все, що зайве...

— Тоді влаштовуйтеся. Таки тут, на веранді.

Каспрович, поринувши в роботу, забув про скульптора. У татранській тиші навіть кам'яниста Закопанка смиренно плинула з гір. На випаленій сонцем вулиці не з'являвся жоден подорожній чи гуральська фіра. Десь на верхів'ях Татр відпочивав вітер.

По годині — другій поет стиха звернувся до Бринського:

— А ви влучно сказали, Михайле, що глину, гіпс, камінь — усе зайве — до кошика,— і, помовчавши, додав: — Маю вже п'ятдесят три, а як був у вашому віці, то й мені Іван Франко настійно радив кидати до кошика... Правда, не глину, не гіпс і не камінь, а що б ви думали?..

Михайло звів брови.

— Примар. Абстракцію. Декаденство. Делікатну плутанину. Холодну байдужість. Ой, правду-правдоньку радив...

— Ви особисто знялися з Іваном Франком? — промовив Бринський, повний приємного здивування від зустрічі з майстром слова, який слухав поради самого Каменяра.

— Ми товаришували у редакції «Кур'єра Львівського». Не раз їздили рибалити. Бував я і в його Нагуєвичах. Завдяки Івану Яковичу

познайомився з українською поезією, зокрема з Тарасом Шевченком, котрого читав у виданні Драгоманова... А ви, Михайле, що читали Франкове?

— Його книжечку «З вершин і низин». Таки в рідному селі Долині потрапила до рук. «Вічного революціонера» вивчив напам'ять і «Каменярі», й «Товаришам з тюрми»...

— Щирого вам почуття від Франкової поезії!

Бринський мав намір прийти до поета й наступного дня. Але саме уклав угоду з товариством імені Станіслава Сташиця на оформлення туристичних маршрутів і негайно приступив до праці.

І ось така несподіванка. Бринський чує знайомий голос поета:

— О-о-о, пан Михайло! Ви не злякалися нашого Жулика? Цей пес і підстреленої качки не зачепить. То він явно щось запюхав.

— Я вже здогадуюсь, пане Яне,— стверджує Бринський, піяковіючи, що не зайшов до поета.— А псів я не боюся. Ріс між псами... І не такими симпатичними, як ваш Жулик.

— Гм-гм... Ви чуєте, Яне Петровичу? Відповідь по суті,— зауважив мандрівник у солом'яному брилі.— Виходить, ми зустрілися з молодим чоловіком не з лякливого десятка.

— Уявіть, Володимире Іллічу, що й мені довелося рости між псами,— сідаючи збоку на камінь, говорить Каспрович.— А кусали ж пруські пси! Кілька разів мене виганяли з гімназії за те, що пишався своїм польським походженням. Ще й вили, мов шакали на місяць...

— От-от. Інакше б ви, Яне Петровичу, не написали «Книги убогих». Надюша читала мені

її по-польськи.— Володимир Ілліч зацікавився роботою Брінського, націливши бартку, запитав: — Князь? Воєвода? Цісар?!

— Ні,— твердо заперечив митець.— Князів, воєвод, цісарів я не зображую.

— А кого? — спитав Ульянов.

— Героїв з народу. Як-от... Костку Наперського. Ватажка народного повстання у тисяча шістсот п'ятдесятих роках. Це — легендарний герой, як у нас в Галичині Олекса Довбуш чи в Росії — Степан Разін...

— Гм. Виходить, вам до душі народні герої?

— Навіть дуже.

— Й мені народні герої до душі. Так, так. Думаю, цілком гідна особа для увічнення її в граніті. А як на вашу думку, Яне Петровичу, Сергію Устиновичу? Надюшо?

— Цілком, Володимире Іллічу,— коротко за всіх відповів Каспрович.— Але ж...

— Але ж,— винувато розвів руками Багоцький,— Надія Костянтинівна украй втомилася.

— І ви, і ви, Сергію Устиновичу. Не заперечуйте!

— Вірите, Яне Петровичу, я на десять років молодший від Володимира Іллича,— зізнається Багоцький,— а... вдесятеро гірший пішоходець від нього.

— Так он уже й схроніско недалеко, пане-ве! — Брінський показав зубильцем на східний обрис берега Морського Ока.— Відпочинете, а потім...

— А потім — на Рись! Підете з нами, товаришу? — запитав Ульянов.

— Ось... завершу торс.

— Не будемо заважати,— радить ласкаво Надія Костянтинівна.

— До зустрічі в схроніску, пане Михайле,— прощається Ян Петрович, встаючи з каменя.

Михайло Бринський ще не знав, хто і що за один цей росіянин Володимир Ілліч. Але сказане ним щире «товаришу» теплом відізвалося йому в грудях.

Літній день добігав до кінця.

Ульянов, Багоцький і Каспрович відпочивали на тесаній лаві недалеко від схроніска пані Бурової [1]. Біля ніг Каспровича лежав Жулик. Володимир Ілліч згадав про Бринського.

— А скульптор твердокам'яний, га? Ви чули, як відповів: «Князів, воєвод і цісарів не зображую!» Та-а-к... Характер.

— То — галицький українець, Володимире Іллічу,— сказав Каспрович.— Досить здібний. Закінчив Віденську школу художніх ремесел при Академії мистецтв. Вихованець професора Артура Штрассера. Та ось він і сам іде до нас. Пора і нам чаювати. Он уже Надія Костянтинівна встала.

Надія Костянтинівна сиділа на лавочці біля будинку з немолодою вдовою Буровою, слухаючи її невеселу оповідь про жіночу самотність. Запримітивши гостей, що прямували на спочинок, гуралька жваво підвелася, принесла домоткану скатертину і накрила нею стіл. За хвилину на таці парував емальований чайник. На тарілках лежали бутерброди з маслом і ковбасою, принесеною Бринським.

Їли неквапливо, обмінюючись враженнями дня. Думками ж — з усім світом. Михайло Федорович поглядав на Морське Око, яке смараг-

---

[1] Приватне схроніско Бурової в 1930 р. розібране.

довою барвою поверхні вабило до себе, інколи затримував зір на високому чолі, рухливих руках Володимира Ілліча і думав: «Його добре було б ліпити». За звичкою простягнув руку до рюкзака — по альбом. Кортіло накинути кілька характерних рис. Ульянов помітив жест скульптора, відсунув чашку з недопитим чаєм.

— Е, батечку, викладайте, що там у вас ще є...

— То, пане Ульянов...

— Товаришу Ульянов!..

— Даруйте, товаришу Ульянов. То мій дорожній альбом.

— Гм. Але чому ви, Михайле Федоровичу, від мене його ховаєте? Надюшо, вмов товариша.

— У музеї революції 1848 року в Парижі Володимир Ілліч оглянув кожну річ, кожний малюнок,— мовила Надія Костянтинівна.

...Ескізний малюнок, а нижче й фото вирізьбленої «Жіночої руки» недовго затримував увагу Володимира Ілліча. Тільки мимовільний рух брів відсвітив невисловлену думу. За своє життя бачив не одну таку, як оця, жилаву, мозолисту, руку пролетаря.

— Ніякої фальші! Вірю і бачу чия рука,— мовив по паузі.

Довше вдивлявся він в образ Костки Напер-ського.

Фото декоративної скульптури для фонтана у Відні «Хлопчик з гускою» до сліз розсмішило Володимира Ілліча.

— Надюшо, ти поглянь! Який милий хлопчина. Як він випнув животика, а гуску як любовно обняв! Такого я бачив хіба що на ілюстрації до книги Гаррієт Бічер-Стоу «Хатина дядька Тома».— І до Бринського.— А ви, товаришу

Михайле, любили книги в дитинстві? Рано пішли до школи?

— Книги я любив. Навіть дуже. Особливо з кольоровими малюнками. А вчився більше самотужки.

Володимир Ілліч низько нахилився над альбомом скульптора, розглядаючи фото простого, але вражаючого гранітного пам'ятника: пройнятий скорботою, мускулястий робітник спирається на кам'яну плиту з іменами жертв полеглих під час демонстрації 17 вересня 1911 року.

Ульянов різко підвів голову й схвильовано заговорив:

— Ось вам зразок австрійської демократії. Полюбуйтесь,— Володимир Ілліч передав альбом Надії Костянтинівні.— Пролетарі Росії в дев'ятсот п'ятім, страйкарі Відня в одинадцятім показали, на що вони здатні. Що ж, прапор піднесено, і не звалити його капіталові!

— Я бачив демонстрацію страйкарів Відня... її розстріл.

— Цілком досить, щоб відобразити таку подію в мистецькому творі. І ви його створили. Так, Михайле Федоровичу, ви створили чудовий пам'ятник! — і, вже звертаючись до Багоцького та Каспровича, додав: — Виходить, ми з Надюшею недарма викроїли днину-другу для прогулянки? Стрічаємося з цікавими людьми!

— Так, так, цікавими.

Ян Петрович вдоволено підтакнув:

— З Морського Ока, Володимире Іллічу, п'ють воду та натхнення поети, композитори, художники, скульптори не лише із Західної Галичини чи Підгалля. От і ви потрапили до нас аж із Парижа...

— З Росії! І, як знаєте, не належу до згаданих вами фахівців.

— Дозвольте вас запитати, товаришу Ульянов, хто ж ви за фахом? — Не втримався Бринський.— Розуміється на творах мистецтва. Може, інженер?

— Гм-гм. Ну, як, Надюшо? А ви що скажете, Сергію Устиновичу? Схожий я на інженера?

— Припустимо...— ухильно одказав Багоцький.

— Вважайте ваші слова за істину. Але...— поглянувши на кишеньковий годинник, Володимир Ілліч занепокоївся.— Пора. Пора.

Ранком прощалися біля барельєфа Костки Наперського. Бринський запросив:

— Приїжджайте ще в Татри, товаришу Ульянов. Тут спокій...

Згодом Бринський згадував:

«Ні, Михайле Федоровичу, я більше, мабуть, сюди не приїду. До побачення в Росії...

— Чому ж не приїдете?

— Я від'їжджаю.

— Далеко?

— У Швейцарію, а потім і в Росію,— і повторив: — До побачення в Росії.

— Росія велика, як я вас знайду?

— По газетах.

— Подам у газету, що шукаю інженера Ульянова?

— Який там інженер! Робітник! — відповів Ульянов і пішов за своїми супутниками. Це, думаю собі, не буде звичайний інженер. Певно, має щось спільне з політикою, коли їде у Швейцарію, а потім у Росію».

ЮНАК НЕ З ЛЯКЛИВОГО РОДУ

Після прощання з мандрівниками вразлива пам'ять Бринського ще довго не давала йому спокою. «Дивний... Не велить називати паном, а товаришем Ульяновим. І йому народні герої до душі. А як упевнено сказав: прапор піднесено, і не звалити його капіталові!» Від цієї згадки Михайло Федорович аж розправив плечі й з добрим настроєм узявся до праці.

Карб за карбом на камені. Карб за карбом у пам'яті. Таки не помилився інженер Ульянов, він, Бринський, дійсно не з лякливого роду. Ще прадід Михайла — Северин Бринський,— аби не кріпачити у графа Потоцького, стягнувся на гарбу та вола і став мандрівним кушніром. Обшивав і родину Устина Кармелюка та його побратимів. Коли ж можновладці в останній раз заточили нашого Кармеля до катівні Кам'янець-Подільської фортеці, кушнір Северин з родиною помандрував у Галичину, облюбував затишне село Долину над голубою затокою Дністра та й поселився там назавжди. Не раз, було, нагадував своєму старшому синові Савці: «А пам'ятаєш, Савцю? Тобі ж бо виповнилося тоді десять років, як не стало Устима Кармелюка. А він же ходив у пошитому і гаптованому моїми руками кожусі!» Савцьо бачив гарні-прегарні кожухи на подоляпах, і всі здавалися йому Кармелюками. І Сава був знатним кушніром. І його старший син Федір.

Михайло народився у Долині. Бувало, дідусь Сава підведе малого Михася до Дністра, задивиться на течію ріки, на скелю з червоного граніту, на зелений вінок лісів, на половіючі жита, на рясні сади і скаже:

— Яка гарна наша земля, Михасю! Наче мальована, га?

— Мальована,— захоплено повторює Михась.— І я буду малювати, діду. Еге ж?

— То малюй, Михасю. Всю нашу землю розмалюй, так, як щедрий май її малює.

Шкода. Дідусь Сава не діждався малюнків онука. А Михайлик ріс і пропадав на березі Дністра то зі старшим братом Миколою, то з меншеньким Васильком чи сестричкою Софійкою. Збирали вапняк, стирали до плиток і ховали у дупло верби. Потім бігли до худорлявого і високого майстра-різьбяра, якого в селі кликали Довгим, та все придивлялись, як він хвацько орудує різцем, долотцем, ножиком, знімає на точильному верстакові з грубого втинка горіхини в'юнисту стружечку. Непосидючий Миколка подивиться на верткий різець, покліпає білуватими віями і біжить геть. А Михайлик очей не зводить, дивується, які гарні речі виходять з-під твердих і чутливих пучок майстра. Вуйко Довгий характером славився добрим, лагідним, Михайлика не проганяв, а заохочував до різьби. Якось подарував хлопчині старенького різачка, купив ножичка аж у Тлумачі, показав, як користуватися інструментом, аби руку не поранити. Михайлик того дня примчав додому й почав різьбити фігурки з дерева.

За сміття в хаті діставалося від матері.

— Йди пасти овець! Отам і сміти,— казала.

Михайлик гнав овечок на берег, діставав із вербового дупла заготовлені плитки, сідав над водою і починав карбувати. Незабаром його дерев'яні та різьблені на вапнякові чи

пісковикові фігурки залюбки ходили по руках односельців.

На Дністрових берегах Михайлик випасав і своїх, і сусідських овець. В обідню пору пастушок швиденько заганяв худобу до обори, в хліви, а сам мчав на Дністер. Накупавшись, обідав сиром і молоком, потім умощував своїх братиків та сестричок десь під скелею або в затінку розлогої верби і показував, як вирізьблювати «святих». Та діти впізнавали у Михайликових витворах то самих себе, то скорботних, натружених сусідів, ба навіть матусю:

— То неня наша, Михайлику?

— Ага.

— А це вуйко Довгий?

— Він.

— А хіба він святий, Михайлику,— запитує старшенька з сестричок.

— У нього руки святі, Настусю.

А якось на втинку пісковика вкарбував грубого чоловіка в австрійському шоломі, в галіфе і чоботях з високими халявами. Чоловік стояв на схилі горба, притиснувшись до всохлої груші, і погрожував комусь арапником. Обличчя розлючене, надуте, верхня губа прикушена високими зубами нижньої щелепи, очі банькуваті, груди й черево випнуті. Долиняни відразу впізнали сільського дідича Семергу. То вже було сміху...

А напровесні, коли на правому березі Дністра розтав сніг, біля верби зібрався гурт селян. Вони збуджено гомоніли. Підійшов жандарм.

— Хто? — показав шаблюкою на вербу.

— То, пане шандар, Тарас Шевченко,— несміливо озвався хтось із гурту.— Кобзар України.

— Нема України, є Галіція! Нема Шевченка, є бунтар. Я питаю, хто вирізьбив?

Селяни мовчки розводили руками і почали розходитися. Вони догадувалися, що Тараса Шевченка вирізьбив на вербовій корі син кушніра...

А на великдень тринадцятирічний Михайлик в оточенні босоногих ровесників хвалився своїми новими витворами: барвистими писанками і череп'яною файкою — люлькою, на якій нечистий роззявив пащеку, вилупив очиська, наставив роги і жде вогню. Замість мундштука курцеві доведеться затискати губами чортячий хвіст: чорний, покручений, гудзуватий. Навіть долинянський парох із затаєним острахом і здивуванням роздивлявся файку.

— Чий ти будеш? — запитав Михайлика.

— Федора Бринського, отче.

— Пхе-пхе. Отого кушніра, муляра і гончара? Що ж це ти? Нині паска господня, паска христова, паска нам днесь показалась у квітах, крашанках, писанках, а ти, прости господи, поруч із святощами образину нечистої сили тримаєш...— хвилину подумавши, додав: — Ліпше буде, якщо ти цю файку продаси мені. Недостойно в отроческих руках тримати диявола.

— Візьміть собі цю файку даремно, отче.

— О! Істину речеш, отроче. Позбавляю тебе від гріха.— Парох поквапливо засунув файку до глибокої кишені своєї довгої ряси.— А чи не зміг би ти для мене виліпити ангелочка, га?

— Отче! — аж підстрибнув на одній нозі Михайлик.— Я можу виліпити навіть самого бога!

— Е-е-е... бога не треба. Ангелочка б...

А невдовзі до хати Федора Бринського зайшов місцевий учитель Юстин Михайловський.

— У вас дуже здібний син, Федоре. Раджу віддати його до науки.

Під осінь учитель зайшов за Михайликом і одвів його у Тлумач до інспектора шкіл пана Мошори. Вислухавши Михайловського, Мошора кинув:

— Беру хлопця до себе. За прислужника. Спатиме на кухні. Ходитиме до міської школи, але іспит вчиню!

Терплячий і турботливий Юстин Михайловський три дні жив у Тлумачі, очікуючи наслідків іспиту, і нарешті повіз Бринським добру вістку.

Мошора вчив Михайлика своїм методом: посилав до крамниці по горілку, змушував рубати дрова, стерегти дім. Набігавшись за день, Михайлик деревиною падав на тапчан у кухні. Вранці схоплювався, кидав у рот, що було, і біг до школи, аби до початку навчання вимести сміття, натопити печі... Так чи сяк, а Михайлик учився добре і, напевне, скінчив би початкову школу, коли б не ранній прояв дитячої дружби з донькою інспектора. По третьому році навчання довелося змінити учнівську торбину на торбу листоноші. Бувало, рознесе листи та газети і... різьбить для власників крамниць печатки з гербами та мечами. Одного разу виготовив печатку для місцевого адвоката.

— Маєш, хлопче! — вигукнув він і дав корону [1].— Не одному ж цісареві її носити. Будь царем у мистецтві!

[1] Австрійські гроші.

Наступного дня адвокат покликав листоношу і відрекомендував його інженерові Волєвичу. Дідич на трьох селах, власник цукроварні, поляк із Познанщини хоч і крутив носом перед хлопами, але розумівся на мистецтві і вважав себе покровителем талантів.

Пан Волєвич прискіпливо подивився в хлопцеве обличчя вицвілими голубими очима, сіпнув правим плечем:

— Бачив я твої, Міхальс, штучки. Маєш талант...

— Я, пане, хочу вчитися,— з надією в голосі зізнався Михайло.

— Попрацюй цієї осені у мене на цукроварні, а там...

— Як постараєшся, то пан інженер порекомендує тебе в художньо-промислову школу у містечку Закопаному в Татрах! — сказав адвокат.

На цукроварні пана Волєвича Михайло заробляв лише на харчі та одяг. Додому не міг викроїти й крони. Не досипав ночей, не просипав побудки. Але й інженер Волєвич дотримав слова. По закінченні сезону цукроваріння покликав Бринського й мовив:

— Збирайся, Міхальс, до батьків і скажи, що їдеш до Закопаного. На навчання!

Удома зібрали раду. Прийшов і вчитель Юстин Михайловський. Ніхто з них не бачив Татр, не бував на Гуральщині у Закопаному. Батька підкупала назва школи.

— Ну, пана з тебе, Михайле, не буде, але коли школа промислова, то робітник з тебе вийде,— мовив, погоджуючись.— Іди. Ти самоук, але досвід якийсь маєш. Покладайся на божу ласку та щедру долю. Може, й поталанить.

Поцілував батька й матір, обняв братиків та сестричок і вийшов за ворота. Ішов не оглядаючись. Аж із високого берега Дністра кинув прощальний погляд на село і... завмер. На звивистій стежці побачив білу постать в полотняній сорочці і штанах. То поспішав батько. Він махав солом'яним брилем, подаючи знак, щоб зупинитися.

Батько спершу не міг вимовити й слова. Втомлений, присів на камені, витер рукавом спітнілий лоб і простяг руку, ледь чутно мовивши:

— Візьми, Михайлику... то мати звеліла... Двадцять корон.

На п'ятому році навчання в художньо-промисловій школі в Закопаному Михайло Бринський поклав на стіл перед атестаційною комісією «Жіночу руку». Ту саму, про яку інженер Ульянов так упевнено сказав: «Ніякої фальші! Вірю і бачу, чия це рука». То була рука матері Тетяни.

ФІРМА «СЕРАФІНІ»

Сеньйор Джованні звів густі чорні брови над вуглистими очима. Власник фірми «Штукатерії і опоряджування кам'яниць» украй розгублено дивиться на низькорослого в благенькому одязі юнака. Сеньйор Сардак, як його жартома називають штукатури, вагається: відмовити — втратить кваліфікованого, хоч і молодого фахівця, прийняти — яку ж йому роботу визначити? І тут погляд підприємця впав на грубуваті, широкі руки хлопця. Напевне,

вони викликали довір'я, бо з надією в голосі мовив:

— Karino Michal [1], ти любиш голубів?

Ошелешений запитанням Михайло Бринський, наслідуючи тон сеньйора Серафіні, відповів:

— Навіть дуже, пане Джованні.

— Тоді приймаю. Будеш оформляти фасади кам'яниць. Зарплату визначу по роботі. Де квартируєш? — Михайло знизав плечима.— Матимеш і помешкання!

Сеньйор Джованні Серафіні привів Михайла до оселі городника Літанюка, який жив на робітничій околиці Станіслава. Над високою голуб'ятнею то злітали, то сідали, трепетно туркотіли голуби.

Запримітивши Літанюка на городі за працею, Серафіні вигукнув:

— Веду тобі молодого фахівця. На повне утримання. А ти мені...

— Хочете, пане Серафіні, пару якобінів чи бельгійських?

Аж тепер збагнув Михайло, чому в нього запитувалось про голубів. Задоволений тим, що працюватиме в Станіславі, відкіля й до рідної домівки недалеко, має кімнатку з віконцем на голуб'ятник, Бринський наступного ж дня почав оздоблювати карнизи нового будинку. Творити гіпсову конвалію, тюльпан чи троянду він умів ще до вступу в художньо-промислову школу в Закопаному. А через місяць уже ставив над вікнами й дверима аристократичних особняків амурів, схожих на ангелочка, виліпленого для пароха у Долині. Сеньйор Серафіні

[1] Шановний Михайле.

особисто приймав роботу від Михайла і жодного разу не забракував. Але платив стільки, що молодому скульпторові ледве вистачало на їжу, сякий-такий одяг та оплату за квартиру.

Зрідка, на великі свята, Бринський приїздив у Долину до рідних. Його брали в полон брати й сестрички, розпитуючи про Підгалля, казкові Татри, робітників Кракова, які навчили Михайла співати «Варшав'янку».

— А що то за люди, Михайлику, тоті гуралі? — пораючись біля печі, запитувала й мати.— Чи такі вони, як і ми?

— Так, мамо. І одяг такий же носять. Тільки кожушки коротенькі. Це взимку. А влітку ще коротші і без рукавів. Штани у чоловіків на стегнах гаптовані. А над п'ятками вовняні пацьорки нависають.

— А говорять же як?

— Трішки інакше, ніж ми. Та я їх, мамо, все розумів.

— Наука — грунт! — повагом додає з порога батько Федір. Двері відчинені, і дим з його люльки вивалюється на сонячне подвір'я. Влітку батько не шиє кожухів. Ходить хати будувати, підмурки мурувати то в своєму селі, то в сусідніх. У душі радіє за сина, хоч і подумує: «Ой, не вийде пана з Івана». Уголос обіцяє: — Колись приїду з мамою до Станіслава та побачу, що ти там творив...

— Приїдьте, тату.

Мати Тетяна ставить на стіл їжу і все поглядає на Михайла. Йому двадцять третій рік — парубок. Кругловидий, високочолий, ніс рівний, пишненькі, не грубі губи. І чорний вус уже намітився. А обличчя сповнене довіри і доброзичливості. От лише ростом не вдався.

Сіли їсти.

— Медаль і диплом я бачила, Михайлику,— не втерпіла мати.— А де ти мою руку лишив?

— Під Татрами, мамо.

— Та й навіщо ж?

— Щоб кортіло частіше там бувати,— і вже серйозно: — Взяли її професори до музею. Поклали на видному місці, щоб люди дивилися та дивувались, яка у мене роботяща та щедра неня.

— Отакс-с...— Мати аж ложку відклала, здивована,— чи я графиня, цариця яка?!

— А чим же, мамо, ваші руки гірші? Вони плекають життя і оцю землю тримають, яка нас годує.

— О, чуєш, Тетяно?! — батько підняв ложку, наче кельму при муруванні,— я кажу, що наука — грунт усьому!

З бесагами, наповненими, чим бог послав, Михайло повертався до Станіслава. Тлумач його більше не вабив: інспектор шкіл Мошора згорів від перепою. Його донька Зося вийшла заміж за припорошеного сивиною адвоката, який напророчив листоноші Міську носити корону митця. Школа відштовхувала своїм корчмарським виглядом.

Задощила осінь. Штукатури, мулярі, а з ними і скульптор Михайло Бринський опоряджували переважно внутрішні покої будинків: оправляли стіни, ставили печі з кольорового кахеля, відливали з гіпсу фігурні карнизи, формували східці. Михайло від ранку до сутінків не покидав майстерні. В одному кутку підсихав мускулистий Атлант до фасаду модерного будинку. В іншому стояла недовершена Діана на кутовий котедж. Гіпсові амури, козулі,

орли, герби, створені Михайлом, очікували тепла і своїх «гнізд» на кам'яницях.

Пізнього грудневого вечора повернувся Михайло Бринський з майстерні до своєї комірчини з краєвидом на голуб'ятник і застав там чоловіка, що чекав на нього.

— Василь Коцький. Учитель малювання перших — восьмих класів української гімназії,— відрекомендувався незнайомець.

— Тієї, що на Липовій вулиці?

— Так, чоловічої. Дозвольте, Михайле, називати вас товаришем?

— Прошу. Ми приблизно одного віку.

— Мені — двадцять дев'ять. До вас привела мене одна турбота: в березні річниця від дня народження Тараса Шевченка. Є у нас конференц-зал, сцена, а декорацій немає. Про вас стільки розповідають робітники фірми «Серафіні»! Та й ті, хто бачив виготовлені вами оздоби до будівель. Чи не погодилися б, товаришу Михайле, розмалювати нам сцену. Чим зможу, допомагатиму, га?!

— Згода, Василю. Вечори ранні, ночі довгі, і працюю я в сеньйора Серафіні відрядно.

— От і добре. Чекатиму вас завтра.

Наступні вечори в скульптурній майстерні зовсім рано гасло світло, зате допізна горіло на сцені конференц-залу чоловічої гімназії. Пензлі, фарба, грунтоване полотно Василь Коцький приготував заздалегідь. Та й над ескізами не варто було довго роздумувати. Перед художником і скульптором лежав розгорнений «Кобзар» і досить вдалий підбір репродукцій з картин Т. Шевченка, І. Рєпіна, Ф. Красицького, М. Пимоненка, О. Сластіона, І. Труша... Ось на горбі вітряк, копиця сіна. Батько Ка-

терини склав свої натруджені руки. Він схожий на Михайлового батька. Навіть солом'яний бриль такий же. Он і вдовина хата. Подібні Михайло бачив і над Дністром, рікою його дитинства. Недарма ж так легко піддається пензлеві течія. І скеля, на якій прикуто Прометея, нагадує ту, що неподалік від батьківської хати. Над водою — похилі верби, човен. Удалині — високі тополі. Вся мальована і гноблена Україна.

— Даруй, Василю, що цікавлюся,— і скульптор, і вчитель малювання майже одразу перейшли на «ти».— Адже я навіть на порозі гімназії не стояв. Тяжка праця, а ще добрі люди допомогли мені здобути фах. За ці декорації оплати не візьму. Скажи, чому тут навчають дітей?

— Любові до рідного краю й народу, пошани до великих діячів його. Але, Михайле, наш заклад дотримується планів класичної гімназії давнього типу. Все молимося...

По новому році, накидаючи останні мазки до «Гайдамаків», Бринський мовив:

— Бачиш, Василю, який порив! Дух захоплює!

— І ми не гірші від наших предків, Михайле.

Коцький дістав невелику книжечку. Побачивши на ній прізвище Івана Франка, Бринський попросив дати почитати додому.

— Візьми ще й оцю, Михайле,— запропонував учитель малювання, подаючи «Мужицькі ідилії» Дмитра Макогона.— Це вірші учителя з Буковини. Почитай, знатимеш, що то за ідилії.

Сонячні дні травня частенько змінювалися дощовими, саме тоді Михайло працював у майстерні. «Русалку» він таки довершив (довго не вдавався хвіст). «Атланти» висохли. Жодної тріщини на них не було.

НЕ БУДЕ ПАНА З ІВАНА, А З МИХАЙЛА АРТИСТА

Вифранчений сеньйор Серафіні пішов приймати компліменти від високої знаті, що мала оглянути зроблене Михайлом Бринським. Самого ж скульптора, звичайно, не покликав. Тільки пообіді, переодягнувшись, зайшов до майстерні, стримано похвалив Михайла і виплатив грубі, як тоді казали, гроші. Увечері Бринський уперше зайшов до кав'ярні. Там уже сиділо кілька знайомих робітників фірми «Серафіні». Побачивши Михайла, вони покликали його до свого столика. Пригощав Бринський.

— Ти, Михасю, не знаєш, як пан Сардак вихвалявся нині тобою перед радником та полковником? Ні? Ну, то знай. Ми раді твоєму успіхові. Вітаємо. Але-е-е... вип'ємо лише тоді, як щось заспіваєш. І ніяких відмов. Ми чули, як ти в майстерні підспівував чи то Діані, чи Русалці.

— Прямо тут? Що ж вам заспівати? — розгубився Бринський?

— А хоч і «Варшав'янку»! — підказав один із робітників.

— Е, даруйте,— похитав головою Михайло,— я ще розуму не пропив,— і кивнув на вікно, за яким стояв поліцейський.

— То співай нашої! — наполягали штукатури.

Бринський заспівав: «Повій, вітре, на Вкраїну...»

Окраса наповнених звуків молодого сильного голосу змусила примовкнути всіх, хто сидів у кав'ярні. Навіть захмелілі повідставляли келихи, заслухалися. Коли ж Михайло взяв: «Як заплачуть карі очі — вертай, вітре, опівночі...» — з-за одного із столиків підхопився інтелігентно одягнений чоловік років п'ятдесяти із хвацько закрученими вусами. Підійшовши до Михайла, він гаряче обняв його і вигукнув:

— Спасибі, спасибі, козаче! Щаслива ти знахідка для мене!

— А я не губився, пане...

— Микола. Микола Карпович. Садовський. Режисер наддніпрянського українського драматичного театру. А тебе як звати, козаче?

— Михайлом...— трішки недовірливо й щасливо одказує Бринський.

— А чи не зміг би ти, Михайле, завтра зранку зайти до нашого театру?

— Чому ж, зайду...

У неділю рано Михайло Бринський вийшов на сцену в супроводі актора Коссака, Садовського і ще одного літнього чоловіка в пенсне. Коссак сів за рояль. Чоловік у пенсне — віддалік у крісло. Садовський став за спиною піаніста. Домовилися, що Михайло Бринський заспіває: «Засвистали козаченьки».

У залі — один слухач.

Як тільки Михайло закінчив співати, Микола Карпович радісно вигукнув:

— Наш! Ти вже наш! — І, звертаючись до

чоловіка в пенсне, запитав: — То як, Денисе Володимировичу, вийде з Михася співак?

— Музику сприймає досить грамотно,— ствердив той зі знанням професіонала.— Але я попросив би вас, Михайле, заспівати ще якусь пісню, що припала до душі з дитинства. На ваш вибір.

Бринський заспівав про Устима Кармелюка:

За Сибіром сонце сходить...

— Звідки ти, Михасю, знаєш цю пісню? — запитав Садовський.

— Дід Савка мене навчив. Коли йому було десять років, ходив зі своїм батьком Северином шити кожухи до Головчинців, де народився і жив Устим Кармелюк. Там, напевне, й почув її.

Михайла Бринського було вирішено записати до складу театру і послати до Львова учитись. Останнє доручили хореографові Промисловському, котрий сидів у залі.

Через шість тижнів Бринський повернувся зі Львова вельми невдоволений.

— Там мені геть знищать природній голос, а викують театральний,— поскаржився Садовському.

— Гаразд. Лишайся з нами.

Сеньйор Джованні Серафіні був украй здивований і розгніваний вчинком скульптора. Замовлення на скульптурне оформлення кам'яниць надходили й надходили, а хто ж би їх виконав краще, ніж Бринський?

Михайло ж повністю віддався новому життю. Він побував з театром у Стрию, Самборі, Дрогобичі, Коломиї, Калуші та багатьох містечках Львівщини. Грав малого хлопчину в драмі Бо-

риса Грінченка «Серед бурі», Матюшку в «Суєті» Марка Кропивницького. Ролі йому вдавалися. Особливо, комічні. Артистка Кривецька навіть просила, щоб не грав так смішно, бо вона не може на сцені втриматися від сміху.

Розстався Михайло Бринський з театром у Перемишлі. І ось з якої причини. Перед виставою у нього розболівся зуб. Колега напівжартома порадив полікуватися горілкою. Випив чарку. Ні, каверзний зуб болить. Попросив другу. Не вгамовується. За третьою ніби затерпло, але відчув, що захмелів. Повернувся до театру і... заснув на дивані. Прибіг сердитий адміністратор, термосить, умовляє. Зайшов сам директор, будить. А Михайло ледь язиком повертає:

— Ге-еть... ге-еть... Яремо! герш-ту, хамів си-ину? Пі-і-іди ко-обилу приведи, Подай патинки господині. Та принеси мені во-о-ди [1]...

Директор Стадник зблід. Адже його ім'я Ярема... П'єсу зіграли без Бринського, утримали з його заробітку п'ять корон за те, що не з'явився на репетицію, а директор Стадник ще п'ять за неявку на виставу.

...На третій день після розладу в театрі Михайло Бринський уже пив воду з Дунаю і снідав у їдальні Академії мистецтв у Відні. Тут віддався книгам та замальовкам скульптурних витворів: в музеях, на вулиці, в майстернях митців. Він готувався до вступних екзаменів. Коли ж відчув, що зможе їх скласти, подав заяву зі своїми творами у Віденську школу художніх ремесел при Академії мистецтв. Тільки тоді повернувся до Станіслава.

---

[1] Рядки з поеми Т. Шевченка «Гайдамаки».

— Ну, хто так робить, Karino Michal, артистом вам не бути,— докоряв сеньйор Серафіні, але одразу ж пішов на примирення: — Ставайте завтра до праці. Будете оформляти кам'яницю-люкс місцевим Ротшільдам із акціонерного товариства «Галіція». Майте на увазі, karino Michal, «Галіція» хоч і недавно створена, але вже має капіталу чотирнадцять мільйонів німецьких марок й шістнадцять мільйонів — швейцарських франків. Грошовий Везувій! Заплатять, скільки призначу. Продумайте, які б фігури вмурувати під балконами...

«І цей тієї ж,— подумав Бринський,— батько завжди казав, що не вийде пана з Івана, а Сардак — що артиста...»

Оселитися знову в комірчині Літанюка не вдалося. Коли вже прощалися, повнолиця й жаліслива господиня Марта заклопотано мовила:

— Сьогодні похорони, Михайле. Підете?

— А кого ховають?

— Композитора Січинського,— відповів за дружину Літанюк.— Я вже приготував пару якобінів, візьму з собою. Як опускатимуть труну — випущу. Най люди відають, що дух його ще довго літатиме над нашим краєм.

Дивно. Двадцятишестилітній Михайло Бринський дещо знав про звичаї свого народу, польського, німецького, але, щоб випускати голубів при похоронах... «То, напевне, вигадка самого Літанюка»,— подумав. Але виявилося, що то була реклама. Бо нічиї голуби в місті не витворяли в небі таких фігур та вивертів, як городникові якобіни.

Похорони завжди сумні. Похорони ж організатора і диригента співацьких товариств «Бо-

ян», автори опери «Роксолана», хорів та романсів на слова Тараса Шевченка та Івана Франка справили на молодого скульптора гнітюче враження. Ідучи від цвинтарної брами до могили композитора, Бринський бачив майже одних жебраків та калік і прихильників його музики, що маленькою жменькою йшли за труною.

Вранці біля дверей скульптурної майстерні фірми «Серафіні» Михайлові зустрівся знайомий Мар'ян Цвик.

— Ну, що, Михайле, маєш уже роботу?

— Маю. Пан Сардак доручає ставити фігури під балконом якогось фінансиста.

— А-а-а, відаю. Це на Липовій. Ангелочків, амурчиків, павичів? — з неприхованим докором у голосі мовив Цвик.

— Не вгадали, вуйку Мар'яне. Ходіть, покажу.

Зайшли до майстерні. Бринський розгорнув перед Цвиком ескізний малюнок. Мар'ян розглядає довго і, судячи по рухливих м'язах на обличчі, не байдуже. Нарешті виніс присуд:

— Отакою є уся наша Галичина, Михасю. У постатях я міг і помилитись, у тобі — ні!

Нуждар, поневолений став на праве коліно, рукою обперся на жилаве стегно. Ребристі груди запали. Вилиці випнуті, рот розкритий на таку широчінь, що видніється прохід у горлі. Постать раба волає до світу: «Подивіться, який я тримаю тягар! Як мені важко! Як мене виснажують непосильною працею!»

— Як для кам'яниці фінансистів...— мовив Бринський.

— Найкращий свідок,— підхопив Цвик.— Видно, з кого вони багатіють. Пропонуй Сардаку, я підтримаю.

І все ж того дня Михайло Бринський свій начерк раба сеньйору Серафіні не показав. Підготовляв гіпс, глину, формочки. Виконував сяку-таку роботу, аби власник фірми бачив, що він товчеться у майстерні. Увечері пішов до вчителя малювання української гімназії. Коцький подивився на замальовку Бринського і за серце схопився:

— Хто тобі, Михайле, позував? Звідки це?!

— З жебраків нашого міста. Бачив їх, Василю, на цвинтарі, коли ховали композитора Січинського.

— Став! — твердо радить учитель,— і саме на кам'яницю цих...

— Фінансистів-упирів!

Вранці, розглядаючи ескізний малюпок скульптора, сеньйор Серафіні зводив брови, приглядався випуклими очима, щось міркував і нарешті мовив:

— Ця постать нагадує мені задимлений ліхтар, коли в пьому вигорить олива. Але кожний будинок мусить бути оригінальним. Ліпіть.

Минув червень, липень, аж на початку серпня шестеро фігур були виготовлені. Мулярі й штукатури дуже потішалися, коли ставили їх під балкони кам'яниці фінансиста. Бринський лише подекуди заливав спеціальним розчином, наглядав... За цією роботою і застав його батько. Присів на порожню з-під розчину бочку, зняв бесаги, сумовито мовив:

— Мати нездужає. Хоче тебе бачити, Михайле. Приїдеш?

— Приїду, тату, але ненадовго. Повідомлення з Відня маю,— Михайло показав батькові конверт з маркою Марії-Терезії, проштемпельований вишневою фарбою.

— До війська кличуть. Я так і знав...— і глибоко зітхнув.— Не буде з Івана пана, а з наймита артиста.

— Та ні, тату. Це виклик з Академії мистецтв на навчання. Мене зарахували до школи художніх ремесел. Ще й стипендію призначили — п'ятдесят корон місячно. Але ви правду кажете, тату, з Івана пана не буде.

Було це наприкінці липня. А через кілька днів вибухнула перша світова війна. Михайла односельці впросили стати до праці в кузні, бо попереднього коваля забрали до австрійського війська. Бринського, як студента, поки що не чіпали.

Оглянувши копита обозних коней, Михайло підправив підкови, кільком підкував нові й сів перепочити.

Біля санітарного фургона поралася сестра милосердя. До неї підійшли селянки з Суходолу.

— Сестричко,— звернулася та, що в кептарику,— візьми для поранених п'ятірко яєчок. Най закропляться.

— А я кислого молочка принесла,— говорить жінка зі жбанком.

Третя подала пучок зеленої цибулі.

Під'їхала важкувата селянська фіра з Долини.

Сивоголовий з суворим обличчям наддністрянець підійшов до санітара, що сидів за якимись паперами біля похідної кухні, і гукнув:

— Гей, москалю, приймай-но випечений нашими газдинями хліб! Повна фіра! Приймай скоріше, поки вражих ярополанів у небі немає.

— Маріс Іллінічно, хліб у першу чергу для поранених.

— А обід, Олександре Серафимовичу, скоро буде готовий?

— Уже скоро,— відповів санітар.

Сестра милосердя покликала кількох їздових, почала розносити хліб.

Несподівано примчав польовий роз'їзд із п'яти вершників.

— Ви сестра милосердя Ульянова? — хрипловато запитав фельдфебель.

— Так.

— Вам наказано не повертатися з фургоном до Тисмениці, а негайно переправлятися на східний берег Дністра. Санітарно-харчовий загін уже прямує на Нижнів. Мене призначено старшим обозу.

А рано-вранці Федір сказав дружині:

— Не буди, Тетяно, Михася до кузні. Її вже немає.

— Як то — немає?

— Німецький снаряд влучив.

Не чекаючи долі попереднього коваля, Михайло Бринський поклав до торбини з харчами свій дорожній альбом, сумно-сумно попрощався з рідними, сусідами, друзями та й подався до Відня. Сподівався продовжити навчання.

А ВІДЕНЬ У ЧАДУ...

Трепетно ступає вояка в австрійському мундирі на сірі, вичовгані плити вестибюля Академії образотворчих мистецтв у Відні. На кашкеті у нього — жовта трояндочка та ініціали «ФЙ-1» [1]. Обличчя кругле, повне, брови густі,

[1] Франц-Йосиф Перший.

ніс рівний і підпертий чорним трикутником малих вусиків. Відвідувач несе невеликий, але важкенький предмет, ніби шкільний глобус, дбайливо загорнений у шмат солдатської шинелі чи сукняної ковдри.

Надворі — ясний березневий день.

У приміщенні таємничі сутінки. Та все ж на стінах вестибюля і коридорів можна розгледіти барельєфи, гравюри, картини. Скільки разів цьому воїнові спирали дихання яскраві, повні динамічної напруги й звабливості твори геніїв різця... Ось відомий «Чоловік з перебитим носом» Родена. Обличчя — самі тільки карби-зморшки. А он знамените «Розп'яття» Ге... Дарма. На фронті цей вояка бачив страшніше: солдатів з перебитими носами, відірваними руками й ногами, розтрощеними головами, жахливо спотворені тіла. «Тих, що в уніформі,— вбивають, а в цивільному — розпинають,— міркує несподіваний відвідувач Академії.— Яке щастя, що в цьому храмі духовних скарбів не стріляють, нікого не вбивають, не калічать фізично... Тут усе залишилося так, як два роки тому, коли мене з волі цісаря переодягли в мундир і погнали на війну».

Справді, все на своєму місці.

Зір призвичаївся і тепер стало видніше, довкола посвітліло. Гість не почув, коли до нього підійшов літній служитель у м'яких повстяних капцях.

— Мій боже, гер Брипський?!

— Маю честь, гер Кальмар. Упізнали?

— Мій боже! Вас мені не пізнати! — при цих словах Кальмар заклiпав зволоженими віями. Важко було догадатись, чого він так розхвилювався: чи від патріотичного спалаху

перед цісарським воякою, чи перед талантом митця.— Тільки справжній скульптор так дбайливо пригортає до грудей своє творіння, як ви. Мій боже, я ще не відаю, що у вас, але... вірю, вірю, що принесли щось видатне!

— Проведіть мене, гер Кальмар, до майстерні. Там і покажу, коли вже так вірите у мій талант.

Була субота, післяобідня пора. У класах-аудиторіях, майстерні, коридорах стояла свята тиша. Частину вихованців забрала війна. Тільки гіпсові, бронзові, мармурові статуї розмовляли між собою нечутною мовою. Обережно поставивши на стіл свою ношу, вояка жбурнув на канапу кашкет і, обнявши за похилі плечі служителя, заговорив:

— Не сподівався я, гер Кальмар, повернутися з фронту живим. І саме в стіни Академії. Ні, ні...

Кальмар остаточно просльозився. Він був людиною вельми емоційної вдачі, шанувальником мистецьких скарбів і благоговів перед талановитими вихованцями. Професорів він обожнював. Коли Михайло Бринський творив у цій майстерні «Хлопчика з гускою», то Кальмар піяк не міг второпати: чого в хлопчика такий великий живіт? Михайло Федорович пояснював, що у сільських дітей завжди великі животи, бо вони не їдять вдосталь хліба, масла, м'яса, а споживають картоплю, їдять печену чи варену кукурудзу, зелений горох, ягоди, гриби, кислиці та всіляку ярину. Щоб тільки наповнити шлунок, вгамувати голод. Кальмар дивився на скульптора незрозумілим поглядом: «Мій боже! І вони не мруть?» — «Мруть, гер Кальмар. Мруть...»

Цього разу Бринський лише з поваги до старого розгорнув перед ним свою пошу, і служитель, стуливши безкровні губи, довго дивився на гіпсове погруддя, вольове і добре обличчя, високий під вихрастим чубом лоб. Коли ж увагу служителя привернули капітанські зірочки на комірі, він, прицмокнувши, спитав:

— Герой цісаря?

— Ні.

— А хто, гер лейтенант? Не можете ж ви ліпити не героїв!

— Чому, гер Кальмар? Коли траплялася нагода, я й на фронті ліпив рядових солдатів. А це — рятівник мого життя і добрий батько своїх діточок.

Михайло Федорович помітив, що старіючому Кальмару важко зрозуміти гуманність солдата австрійської імперії, змінив тему розмови, сказав:

— Ой, засумував же я, гер Кальмар, за вашими ароматами. Можу заприсягнутися святим Стефаном...

— Мій боже! — заметушився хранитель.— Ви не забули запаху моєї медової есенції?

— Що ви, гер Кальмар!

— Ні кавової, ні цитронової, ані абрикосової? Тоді зайдімо до мене і я вас пригощу...— Чим гер Кальмар хотів почастувати лейтенанта, того не сказав. Він лише склав сердечком губи і прицмокнув «це-це-це...» У крихітній кімнатці при Академії, де він жив самотньо після смерті своєї дружини, Кальмар налив скляночку содової води, капнув до неї якоїсь вишневої рідини, похвалився: — Ромова, гер лейтенант! Вона нагадує мою офіцерську молодість, як-от вашу.

Бринський вгамував спрагу.

Служитель гордовито зізнався:

— Маю ще флакончик есенції «Дюшес»... О, мій боже! Що то за напій! Але скажу вам по секрету: «Дюшес» із воюючої проти Австрії країни... аж із Парижа. Але-е-е, гер...

— Що ви, що ви, гер Кальмар. Ваші напої... Слово честі, ангельські...

— А в Рос-сії...— нахилився до самого вуха Кальмар і розвів руками, шепочучи: — Мій боже, динас-стію Романових скинули...

— От про це я на фронті не чув!

— У лютому, гер Бринський. В лютому. Знайома монашка мені розповіла... І вручила ось цю листівку...

Михайло Федорович відставив скляночку, витер губи і почав читати витиснуті на обгортковому папері слова: «Jedem Russ ein Schuss» [1]. А далі — запевнення для солдатів: «Ми — послушниці Христові — закупили для вас, воїнів королівської армії, кілька вагонів з порошком від бліх. Незабаром вишлемо на фронт...»

Скульптор перевів гнівний погляд з листівки на служителя, з докором подумав: «Що з тебе візьмеш?.. Коли б ти знав, що мені ще в Татрах товариш Ульянов сказав! Коли б ти знав...»

Пристукнувши каблуками, Бринський залишив приміщення хранителя скарбів і ароматів. Він лише на кілька хвилин забіг до фрау Густи, де мешкав на квартирі, переодягся і відразу ж подався до свого друга-галичанина Антона Феданка. Не вабив митця аристократич-

---

[1] Кожного росіянина вбий.

ний, метушливий квартал Альзергрунд, ані бульвар Йозефштадт. Малолюдними й затишними вуличками скульптор вийшов на Газенляйтенгассе [1]. Біля синьої емальованої таблички з білим числом «4в» покалатав у дзвінок. Вартовий біля брами «цісарсько-королівського шпиталю № 6», довідавшись, чого треба цивільному, попросив зачекати. Не минуло й п'яти хвилин, як з брами, наче скинутий з лопати, вискочив вояка-брюнет середнього зросту з радісним блиском в очах.

— Михайле! — вигукнув він і кинувся обіймати скульптора.— Живий?!

— Та живий, але... не звали мене в оцю мокроту, Антоне. Почекай...— благав Михайло Федорович.— Скажи спершу, що ти тут робиш? Я злякався, отримавши від тебе листа. Думав, важко поранений.

— Ні, ні. Кулі мене обминають. Ніби знають, що історика не можна вбивати. Бо хто ж тоді опише... Тсс... Відійдімо далі. Он до того пролому в паркані. Там є лавочка, сядемо на сонечку.

Відійшли на таку відстань, що вартовий не міг їх бачити, ані підслухати розмову.

— То чим ти тут займаєшся, Антоне?

— Навчаю неписьменних вояків. І з найкращими наслідками, як атестує мене начальство.— Історик лукаво підморгнув скульпторові і завбачливо застеріг.— Тсс... чуєш? Співають мої вихованці. Гімн цісареві...

З-за муру в пролом тиснулася сумовита, як над труною покійника, мелодія коломийки й ледь розбірливі слова:

---

[1] Заяча вулиця.

Ми у бога ласки просим
Дарувать нам віку,
А ще впустить в райську браму
Вмерлого каліку.
Раковско[1], Раковско,
Чось така не мила?
Бодай тебе, Раковско,
Громовиця вбила!

Михайло Федорович зажурено схилив голову, витер рукавом лоб, спитав:

— Твоя наука? Розумію. Вже в Росії скинули династію Романових. Там — революція, Антоне. А що чути тут, у столиці?

— А ти приходь до клубу «Родúна». Сьогодні відбудеться вечір, на якому сам голова ради Кошак прочитає реферат на тему: «Дружба Тараса Шевченка з негритянським трагіком Айрою Олдріджом». Там новин начуєшся чимало.

— Неодмінно. І ти ж будеш, Антоне?

— Якщо не випаде чергування. Багато поранених прибуває. Дуже... Поранені з фронту, живі — на фронт. Вагони обклеєні листівками-закликами вбивати росіянина, француза, серба... черниці роздають солдатам образки, молитовники, і все іменем бога...

— Війна грабіжницька, виснажлива...— ніби сам до себе, півголосом вимовив Бринський.— Вірні слова мені сказав, Антоне, один росіянин ще в Татрах, коли я передостаннього літа був там на канікулах. Маєш часинку? Я давно не бачив Дунаю. Чи вже знесло кригу?

— Ходімо! — і, взявши під руку скульптораземляка, історик неголосно проспівав: — Ой, там за Дунаєм, та й за тихим Дунаєм...

---

[1] Раковско — так називали Австрію.

— І не тихим, друже, і козак не гуляє, а сумує.

Облюбували сонячний пагорбок, присіли на звалену стовбурі старої верби. Михайло Федорович, як зачарований, дивився на лівий берег Дунаю, на схід і, ніби не помічаючи друга, мовив:

— Написати б у Росію, а чи дійде? Війна ж...

— Та ти про кого, Михайле?

— Згадав племінницю Олю... Давно їй листа не писав.

— Але ж вона не в Росії.

— Твоя правда, Антоне. Не в Росії. А я думками там... з інженером Ульяновим.

— У Росії монархії капут, Михайле, там революція.

— Може, й Ульянов об'явиться? Скажи, Антоне, як історик: це дуже поширене прізвище в Росії — Ульянов?

— А що таке?

— Розумієш, коли я ще був дома, в Долині, у червні п'ятнадцятого року, то працював ковалем...

— Отакої?!

— Нічого тут, брате, дивного немає. Сякий-такий зарібок мав. Так от, у нашому селі стояв обоз росіян. Я підковував і їх коней. Дещо біля возів справляв. Був там і санітарний фургон. Біля поранених ходила сестра милосердя — Марія Ульянова. І по-батькові, як отого російського інженера, Ульянова.— Помовчавши, Михайло запитав: — Антоне, а клуб «Родина» отримує «Arbeiter Zeitung» [1]?

— Аякже! Начитаєшся ще...

---

[1] «Робітнича газета».

Не доказав Феданко. Заслухався. Мовчав і Бринський. Віденський ліс веснянним подихом вітру награвав їм вальс Йоганна Штрауса, Дунай витанцьовував крижинами вздовж берегів, історик і скульптор думами були далеко-далеко, в рідній Галичині, за Дністром, за Збручем...

У клубі «Родина» Кошак ще на порозі читальні запримітив Михайла Бринського, помахав до нього рукою, але підійти не зміг. Зал був переповнений. Всі місця зайняті. Та скульптор з істориком таки протиснулися до стола голови. Кошак довго тиснув руку Бринському.

— А Максим Коробчук вже не прийде до нас ніколи,— скорботно мовив Кошак.— Не прийде...

— А то ж чому? — злякано запитав Михайло.

— Поліг... у Південному Тіролі. Повідомлення прийшло в Академію. Й... Адама, отого довгоногого гураля із Закопаного, що з тобою разом закінчив художньо-промислову школу... Ну, ну,— Кошак згадував прізвище,— ну, та Адама Фесіва, гураля!

— І... його?!

— Десь аж на сербському...

— Який жаль. Адамек звів мене з такими людьми! Я вперше почув від них про Марксову науку, соціалізм.— Михайло Федорович на мить заплющив очі. Його надзвичайно вразлива натура кожне слово-тривогу сприймала з болем. У пам'яті ж зринули картина останньої перед його від'їздом до Відня атаки австрійських солдат на позиції французів. Зараз вона здалася митцеві неймовірною давниною, а все ж

ряди живих шинелей, однаково блідих, приречених облич, скривавлених кулями та шрапнеллю, ще ворушилися перед ним. Мабуть, отак поліг і Адамек, подумалось. Кошак труснув чубом, сказав:

— Що там фронт, Михайле. Тобі відомо, друже, скільки нині галицького люду в Талергофському таборі нидіє?

— Звідки ж мені знати на фронті?

— То знай: тридцять тисяч. І це лише за приблизними підрахунками, а там...— він рішуче махнув рукою, запросив сідати.— Я починаю свій реферат.

Михайло Бринський дерев'янів від цієї новини. Його і без неї болюче вражали втрати на фронті. А тут без бою мордують тисячі!.. Дивився незворушно на стендову стіну, на якій виставляють твори молодих вихованців Академії мистецтв: скульптурні портрети, різьба, живопис, а також нові видання пісень соловія Буковини Юрія Федьковича, памфлети Осипа Маковея, проза Ольги Кобилянської, новели «Покутської трійці» — Василя Стефаника, Леся Мартовича, Марка Черемшини, вогниста поезія Лесі Українки та Івана Франка... Цього ж вечора «стендівка» ярилася побільшеною копією картини Л. Пастернака [1] «Т. Г. Шевченко та А. Олдрідж».

«Чорний трагік і син України! Диво віку. Я не бачив цієї картини...— картав себе скульптор.— Айру Олдріджа, мальованого Тарасом Шевченком, бачив, а цієї...» Обпалене тропічним сонцем лице Айри випромінювало неприховану пристрасть, а великі очі надавали

[1] Російський художник.

йому виразу відваги й мужності. Постава правої руки — і в ній білий аркуш, певно, з офортом Шевченка,— нагадувала ствердний жест трибуна. Промовив би Айра в цю мить зі стіни, і в клубі «Роди́на» пролунав би заклик до волі й братерства... Адже недарма Айра лівою рукою, немов ланцюгом, обняв гнівного й сумовитого, але повного любові й щирості Кобзаря України. В розбурханій рефератом уяві скульптора постає далекий холодний Петроград. Північний грудень заморозив бурунисті води Неви, піписті хвилі Фінської затоки, скрижанив Балтійське море. Вулиці засипані снігом. Тільки несамовиті білі вітриська приперлись з полюса і кружляють, колючою хурделицею спадають над Мідним вершником, над Адміралтейською вежею, на Двірцевій площі. Тільки Маріїнський театр непідвладний заметілям півночі: на сцені в ролі короля Ліра виступає син Чорної Африки Айра Олдрідж. І сіє він ласкавим відсонням рідної землі, зігріває душі щирих прихильників високого мистецтва, ятрить їх серця, промовляє до всіх: «Плачте, якщо ви хочете примусити плакати інших». Чорний трагік виростає на велетня, і вже не голосом, а полум'ям гніву кидає до слухачів і глядачів столиці білого самодержавця...

«От сиджу я одного разу у Маріїнському театрі — ні живий ні мертвий; Олдрідж грав короля Ліра і скінчив. Театр мовчав, приголомшений враженням. Не пам'ятаючи себе від жалю, що стиснув серце і горло, не знаючи як, опинився на сцені, за лаштунками і відчинив двері до кімнати трагіка. Картина, яку я побачив, вразила мене: в широкому кріслі, розкинувшись від утоми, напівлежав король Лір,

а на ньому, буквально на ньому, знаходився Тарас Григорович; сльози градом котились з його очей, уривчасті, палкі слова лайки і ласки здавленим голосом, шепотінням вимовляв він, вкриваючи поцілунками розмальоване олійною фарбою обличчя, руки й плечі великого актора... Бачачи, що я тут зайвий, я квапливо причинив двері, не забувши й сам добре виплакатись, ставши за темні лаштунки» [1].

А який же то нині Петроград? У березні 1917 року...— знову лине думками Михайло Бринський.— Петроград без царя... революційний... І вже до митця в зал клубу «Родина» долинають слова пітерських робітників: «Земля — селянам, заводи — робітникам, мир — народам!» Руйнується старий і твориться новий уклад життя... палають панські фільварки... робітники взялися за зброю... формується Червона гвардія, але ще козаки гарцюють на конях з нагайками та шаблюками, погрожуючи пролетарям. А в Швейцарії Ленін пише до трударів Росії: «Ви проявили чудеса пролетарського героїзму вчора, скидаючи царську монархію. Вам неминуче доведеться в більш-менш близькому майбутньому... знову проявити чудеса такого ж героїзму для повалення влади поміщиків і капіталістів...» [1]

«Хто ж такий Ленін,— ламає собі голову Михайло Бринський, слухаючи реферат про дружбу Айри Олдріджа з Тарасом Шевченком, який раз по разу доповнюється подіями в Росії сім-

---

[1] Спогад Михайла Микешина.— Див. у кн.: Г. Маршалл, М. Сток. «Айра Олдрідж», К.: Мистецтво, 1966, с. 178.

[1] Ленін В. І. Листи з далека.— Повне зібр. творів, т. 31, с. 36.

п'ятнадцятого року.— О, знову про Маріїнський театр... Петроград слухає Шаляпіна...»

Роїлися думи в митця: «Чи довго втримається монархія в Австрії? Де та сила, що її зіпхне в прірву? Був би тут нині інженер Ульянов...» Якраз Кошак скінчив свій реферат. Слухачі не розходилися. Вони притихло поглядали на доповідача, на картину Л. Пастернака. Тільки Феданко заметушився:

— Однак, Михайле, я запізнююся до шпиталю... Там, напевне, вже привезли поранених.

— Е, ні, Антоне. Зайдемо до мене і я тобі щось покажу...

— Створив? На фронті?!

— Створив-таки...— і не докінчив, бо підійшла фрау Густа, знайома скульптора, яка заговорила м'яким віденським діалектом:

— Говоріть, говоріть, гер Бринський. Це зі мною мій чоловік. Хіба не впізнали? Щоправда, трішки посивів відтоді, як ви разом пам'ятник будували на Оттокрінгу.

— О, гер Йоганн Ландер, я радий бачитися з вами.— І до Антона.— Це муляр! Соціал-демократ...

— Не перехваліть,— замахав руками Ландер.— Ліпше зайдемо до мене, повечеряємо разом. Прошу, прошу, гер Бринський, та й вас, геноссе Антон.

За півквартапу від клубу «Роди́на» Густа сказала:

— А ось ми вже й дома. Просимо на чашку кави.

Густа поставила на стіл пляшку вина з етикеткою «Шампань». Поклала по два бутерброди з шинкою і сиром кожному на тарілочку і подала чашки з кавою. Цокнувшись чароч-

ками, випили, а тоді вже Михайло Федорович поцікавився:

— Гер Ландер, а де отой ледащо... ну, Адольф чи як, якого ви штрикнули квачем по лобі, зазеленили фарбою чуба і кумедні вусики? Пам'ятаєте, він фарбував...

— О, гер Бринський. Того перобу знають усі мешканці містечка Браунау, що на самому австрійсько-німецькому кордоні. Я звідти родом. То — син Алоїза Шікльгрубера... е-е, даруйте на слові, байстрюка, який привласнив прізвище своєї коханки. Справжнє прізвище його батька — Алоїз Гітлер. Але син, як і батько, пройдисвіт. Він вступав до Купстгевербшуле і на першому екзамені провалився. То бродяга. Наймався чорноробом, вибивав килими, спав у нічліжках. Жахливий шовініст. Необачно я пожалів його, взяв до своєї бригади мулярів, а він ні кельми, ані щітки в руках не вміє тримати... І вчитися не хоче. Грубіянив! Довелося вигнати.

— Прямо з кладовища? — питає Антон і щиро регоче.

— Щоб не заважав мертвим,— додав Ландер.

— От і я... від мертвих, гер Ландер. І сам...

— Що ви кажете, гер Бринський,— перелякано мовила Густа.— Там стріляють? Який жах!

— Стріляють, фрау Ландер.

— Я не голосував! Я виступав проти асигнувань уряду Франца-Йосифа на війну, гер Бринський. Я старий соціал-демократ і поки що вірю пастановам Віктора Адлера. Він прихильник Леніна...— квапливо заговорив муляр.

— А хто такий Ленін, гер Ландер? — спитав Бринський.

— Як! Ви не знаєте, хто такий Ленін!

— Не знаю. Даруйте, але я не вельми обізнаний у політиці. А ще... воюю...— щиро признався Михайло Федорович.

— Це російський марксист! Це...— гер Ландер добирав слів, епітетів і, не знайшовши найвлучніших, заходив по кімнаті.— А ви знаєте, гер Бринський, Ленін був у Відні. Ми, австрійські робітники, пишаємося тим, що визволили Леніна, коли його заарештувало наше міністерство внутрішніх справ. Так, так... Його заарештували... Сидів у Новім Таргу.

— У Новім Таргу? Біля Пороніна?! — Бринський аж вихлюпнув каву з чашечки, почувши назву знайомої місцевості на Краківщині.

— Який із себе, гер Ландер?

— Середній на зріст, кремезний. Високолобий, ходить швидко і впевнено. Трішечки гаркавить. Справжнє його прізвище Ульянов! А що, гер Бринський? Можливо...

— Ульянов? Гаркавить... але ж то інженер. Російський інженер. Я з ним зустрічався біля Морського Ока в Татрах. Саме за рік до початку війни...

— А де вас, гер Бринський, застала війна?

— У рідному селі. В Галичині, гер Ландер. Я бачив прихід російських солдатів. Пережив воєнне літо, осінь, зиму... А по відході росіян прибув до Відня. Мене й мобілізували. Ось уже незабаром два роки на фронті...

— Як же вам пощастило, гер Бринський, вернутися до Відня? Вийти з-під пострілів? — поцікавилася Густа. Вона, мабуть, хотіла сказати «втекти», але запнулась.

Однак Михайло Федорович не збентежився цим, коротко оповів:

— Мій командир роти — син шевця. З великим зусиллям здобув вищу освіту. Вчителював таки в Галичині. Українець. Можу назвати його рятівником мого життя. От і каже він якось до мене: «Слухай-но, Михайле, нас тут французи переб'ють, як куріпок». «Що ж, кажу, пане капітане, вояцьке життя — як свічка в ліхтарі. Доки горить, доти й світить». А він: «Але ж заради чого ми отут будемо скапуватися свічками? — Я вчитель, ти — скульптор. І нема чого нам убивати таких же синів Франції, Росії чи маленької Бельгії. Бери оцей бюст, що ти виліпив, і, поки я маю владу над тобою, їдь до Відня. Видам документи, як провідникові поранених. Бюст виллеш у бронзу і... коли мене вб'ють, то нехай рідним залишиться пам'ять. Ось тобі адреса і гроші на витрати...» От я у Відні. Але ж, гер Ландер, ви не сказали, за віщо арештували Леніна? І як австрійські соціал-демократи виручили його з-під арешту, де він тепер?

— О! Ленін тепер, мабуть, уже в дорозі... до Росії.

— До Росії...— і згадалося: «Росія ж велика, як я вас...»

— Їхав Ульянов через Відень у Швейцарію. Наш уряд не хотів пропускати...— Ландер жестом руки, наче помахом кельми з розчином, показав кудись на захід, вів далі: — Міністр внутрішніх справ Австрії сумнівався в неприязні Леніна до російського царя. Він суворо спитав пана Адлера, коли той прийшов клопотатися за нього: «Чи упевнені ви, що Ульянов — ворог царського уряду?» — «О, так. Без-

перечно!» — відповів Адлер.— «А браунінг? У рапорті вахмістра, що робив обшук на квартирі Ульянова в Пороніно, точно зазначено, що він виявив браунінг!» — «О, ваше превосходительство, Ульянов і стріляти не вміє. Якось, ще в Сибіру на засланні, цілився в лисицю, але не вбив...» — «Чому? Чому не вбив?» — заінтригований, питає міністр.— «Лисиця виявилася дуже гарною, ваше превосходительство. А браунінг виявився несправним. Та й жодного набою до нього вахмістр не знайшов».— «А бомба?» — ще суворіше питає міністр.— «О, ваше превосходительство. То вигадка. То вигадка самого вахмістра, який лякав понятого банкою клею!» — «А колонки чисел у зошиті? Напевно координати для російської артилерії!» — «О, безперечно, але... аграрної — для удару по російському цареві».— «Виходить, можна бути впевненим, що Ульянов ворог царського уряду?» — «О, безперечно! Більш запеклий ворог, ніж ваше превосходительство!»

Михайло й Антон щиро сміялися. Густа розводила руками. Мовляв, і з чого тут сміятися? Лихо сталось, а вони... Скульптор винувато замовк, почав збиратися з другом додому. Спитав:

— Отже, Ульянова відпустили з в'язниці?

— Так,— одказав муляр.

Опівночі розпрощалися.

...Михайлу Брипському так і не пощастило вилити в бронзі бюст капітана. У Південному Тіролі спалахнули запеклі бої. Австрійська армія зазнавала поразки за поразкою. Фронтовики, які перебували у Відні в тих чи інших справах, негайно спроваджувались до бойових частин. Ні в Роверетті, ані в Боцані Михайло

Федорович не відшукав свого доброго капітана. Поранений, той лікувався в тиловому шпиталі містечка Лавісі і з пам'яті малював берези з понівеченою корою та пагорбок із поруділою травою, на який упав французький снаряд. Осколком його відірвало капітанові шматок галіфе, а заодно і живого тіла.

Весну і літо якось ще протрималися австрійські частини в Південному Тіролі, а восени вони потрапили в шалений хаос.

ШАЛЕНИЙ ХАОС

З Південного Тіролю до Інсбрука і далі аж до Бреннерпасу звивається порепана, подзьобана снарядами дорога. У долині ріки Адіджа рудою ниткою пролягає залізнична колія. Як і на дорозі, так і на залізниці панує нечуваний хаос. І людина в цьому хаосі — на ім'я Михайло Бринський — квапливо відступає з військом, до складу якого входять представники різних народів Австрії. Одночасно тягнуться саморозконвойовані сербські, румунські та російські полонені.

Пекельна машина перевтомленої, згорьованої, переважно беззбройної солдатні пістрявою навалою просувається на північ. Ні офіцери, ні рядові вояки вже не мають ніяких відзнак звання чи доблесті: зірки з комірів позривані, медалі поховані або викинуті.

Стояла середина сухого вітряного листопада 1918 року. Захмарений день застав посіріле від пилюки й скорботи цісарське воїнство в містечку Лавісі. На його головній вулиці несподівано почулися ритмічні кроки сотні солдатів

у новісінькому обмундируванні. Ними командував старший офіцер. Це було для всіх, хто пережив пекло над Піявою, такою дивовижею, що кожний зорив на цю сотню витрішкуватими очима.

Сотня карбувала крок у напрямку залізничної станції. Позаду неї котилися два військових фургони. Їх тягли незаїжджені, відгодовані гриваті коні. За ними погупувала шинами на вибоїнах важка кухня. Чи варилося, чи домлівало щось у її казані — того Михайло Бринський не відав. Але вже сам дим від неї шпигав у ніздрі зголоднілому скульпторові, що він аж поточився. Хтось підтримав за лікоть. А позаду таки впав один солдат. Його підняли два товариші, які ще мали силу, повели попід руки. «Еней рятує батька»,— шепнув сам до себе Бринський. Так він назвав свою нову скульптурну композицію, яку виготовив у навчальному п'ятнадцятому і шістнадцятому році у Віденській школі художніх ремесел при Академії мистецтв. Журі факультету присудило йому премію за цей твір. Та скульптора все ж погнали на війну. Не допомогло й свідоцтво Академії. У Тлумачі перша черга ще обійшла його, а у Відні не пощастило. Не треба міфів. Ось вона, дійсність.

Охлялий і підупалий на силі Михайло Федорович таки зважився наблизитися до фургона і зло подивився на їздового, що попихкував добірною офіцерською сигаретою. На солдатові, що правив кіньми, були нові юхтові черевики, добротний мундир, плащ і шапка. З усіх прикмет Бринський склав собі думку, що перед ним проходить один із кращих підрозділів армії конаючої австрійської імперії. І ще він довідав-

ся — таки від їздового,— що сотня складається з самих чехів і що нею командує полковник. Бринський вирішив пристати до цієї сотні, а там... буде видно. Михайло не кинув карабін на дорогу, як це зробили інші. До того ж і їздовий з фургона гукнув:

— Ти чех? Іди з нами, вояче!

— А як же з Австрією?

— Погано, вояче. Бачиш сам, як вона розвалюється...— І сторожко спитав: — Ти чех?

— Ні, українець!

— Звати як?

— Михайлом!

— Давай руку, Михайле, і стрибай до мене на фургон! — вмостившись поруч українця, чех подав йому цигарку, мовив: — Зви мене Їржі. Я учитель, а мій двоюрідний брат Франтішек Пржітель — скульптор у Празі.

— Ой-га! — вигукнув Михайло.— Виходить, доля не так уже й збиткується наді мною...

— Ано, ано?

— Прізвище моє Бринський. Я — різьбар і скульптор. З Галичини.

— Сенсація!!! — вигукнув їздовий, ляскаючи по плечі Бринського.— Михайле, їдь з нами до Праги. Австрії — кінець. А в Росії революція. Царям — капут. Ну, їдеш?

— З умовою, що ти мене, Їржі, познайомиш зі своїм братом.

— Добре, добре!

Ось і станція. На рейках стоїть ешелон, вщерть набитий солдатнею. У класних вагонах сидять генерали, полковники, майори з респектабельними дамами. Дехто з дам тримає в пухнастих муфточках очманілих песиків. На

дахах вагонів розташувалися полонені. Полковник-чех гаркнув на начальника станції:

— Чому досі не відправили ешелон?

— Багато вагонів, пане полковнику,— виправдувався залізничник,— на перегоні підйом. Один локомотив не витягне. Другого на підмогу нема...

— То відчепіть кілька вагонів!

— Не дають... погрожують зброєю.

Полковник догадливо кивнув головою і, загадково посміхнувшись, сказав:

— Я вам зараз допоможу...

Він підкликав молодших офіцерів, щось поговорив з ними і віддав наказ вишикувати сотню вздовж ешелону. За другим наказом солдати скинули гвинтівки «на руку». Полковник сповістив:

— Чехи можуть лишатись у вагонах. Всім іншим вийти на перон. Даю десять хвилин!

Михайло з Їржі, спостерігаючи цю сцену, з усіх сил взялися закочувати фургони на цементний перон, завбачливо приготувавши зброю.

Минуло десять хвилин. Ніхто з вагонів не виходив.

Лікар з чеської сотні кількома мовами повторив наказ полковника, нагадавши, що втретє вже повторяти не буде. Але й це застереження не вплинуло. Тоді полковник скомандував:

— Батальйон! Застережливим залпом — вогонь!

Сотня дружно бабахнула з карабінів. Розлюченими осами продзижчали кулі над дахами вагонів. Стрілянина нагнала страху: з дахів як вітром здуло полонених, спорожніли теплушки.

З дверей і вікон класних вагонів притьмом виштовхувались офіцери. Кілька муфт з песиками полетіло над головами панікерів. Дами мліли...

Коли ешелон спорожнів, полковник наказав розташуватися солдатам чеської сотні. Сідали всі: озброєні і ті, що приєдналися по дорозі на станцію. Їржі з Михайлом та кількома солдатами закотили кухню в теплушку, квапливо перенесли з фургонів провіант. Все робилося жваво й старанно. Полковник подбав про полонених, дозволивши їм розміститись у задніх теплушках. Начальникові станції звелів відчепити зайві вагони. Після всього він подав машиністові сигнал до від'їзду. Поїзд рушив...

Один з полишених на пероні генералів, поляк, дивлячись на цей поїзд, крикнув ще злісно навздогін чехам: «Єдзьце, псякрев, але на зламанє карку!»

Генерал не втримався й істерично зареготав. У відповідь йому Михайло задзвонив ложкою об казанок і проспівав коломийку:

Ой, служив я у цісаря,
Заслужив я ласку:
Через плечі два ремені,
І на лобі бляшку!

— Ти артист, Михайле! Комедіант! Серед цього хаосу генерала розсмішив! — радів Їржі.

— Але що мене очікує в Празі, Їржі?

— Республіка, Михайле! В Росії — революція! В Росії — Ленін!!! В Угорщині — революція! В Галичині — Народна Республіка!

«В Галичині Народна Республіка»,— солодкий щем розлився в змучених грудях Михайла Бринського.— Ні, я в Празі довго не затримаюся. Скоріше додому...»

...Десь далеко-далеко за Карпатами лишилася вируюча Прага. Над Дунаєм — збентежений Відень.

А ось тут, над Дністром, на підгір'ї, як і раніше «лежать нужденні села невеселі, мов старці обвішані торбами»,— згадалися рядки з вірша Івана Франка. На третій день після прибуття в рідне село Долину Михайла Бринського покликали до Тлумача, вручили призначення «як хорунжому війська ЗУНР». У вивішеному на «Дошці оповіщень» «Посланні уряду ЗУНР до президента США Вільсона» новопризначений хорунжий прочитав: «Прохаємо, пане президенте, прийняти воскресіння нашої держави до ласкавого відома і взяти демократичний народ України під свою могутню опіку».

— Нічого собі... Ярмо Вільсона не легше цісарського! Але я їм наслужу...— міркував Бринський.— Проб'юсь за Збруч, на схід, до товариша Ульянова!

Не пробився. Але й не служив зунрівцям. Повернувся до Праги.

ДО ПРАГИ

— Слухай, інтерклас! — гримів Микола Мороз. Він володів гучним басом дніпровця з київського Подолу. В клубі українських студентів Академії образотворчих мистецтв у Празі, а відтак і серед організаторів читальні «Шевченківка» киянин виділявся своєю нескорені-стю і... статурою. В міру повні й рухливі губи над міцними й рівними зубами фіксували то смуток, то нестримний сарказм. Припліскуючи

широченною долонею вантажника сторінку реакційної «Богемії», Микола вигукував: — Ого! Слухай, інтерклас! Михайле, Василю, Пейчо, Славеку, Йоганне, Джованно! Пани-соціалісти вже не пишуть, що комуністи на Україні їдять своїх дітей, ходять голими і сплять під однією ковдрою покотом. А це вже дещо значить. Але слухайте, слухайте далі: «Після вересневого ярмарку-виставки, влаштованого Україною в Празі 1922 року, Чехословаччина збільшила закупки в совєтів шкіри, льону, прядива, вовни...» Га-га-га! — реготав від душі Мороз і завершував читання приповідкою: — Більше льону, більше вовни, аби була кишка повна... Чотирьомстам сорока тисячам безробітних треба ж дати працю. Ой, «Богемія», ну й «Богемія»!

Раптом обличчя Мороза хмурніє, він відкидає газету:

— Лізуть же... без запрошення з порадами до товариша Леніна! Мовляв, як добре було б, щоб непман і куркуль вросли в соціалізм. Ха! Ні, панове. Ленін і без вашої поради знає, що з буржуями робити.— Відхиливши назад низько підстрижену лобату голову, Микола закінчує: — Володимир Ілліч знає, що йому робити і без ваших порад, панове!

І цієї миті його карим очам не бракує блиску, мрійливості й гострого погляду художника. Студенти інтеркласу проймаються його настроєм, притишено слухають. А Микола — до Михайла й Василя:

— Ви мене слухаєте, гаспиди галицькі?

— Слухаємо, Миколо, і щиро заздримо,— одказує Василь Касіян, якого доля привела до Праги аж із Покуття.— Заздримо, що ти,

Миколо, вже з вільної України є посланцем партії Леніна, а ми...

— І ви!.. — при цих словах Мороз брав під руки Василя й Михайла або обіймав їх за дужі плечі і впевнено говорив: — І ви ж, добрі легені, не є підданими... даруйте на слові, коли скажу ясніше,— не лакузи пана президента Томаша Масарика? Чи не так?

— Так воно, так. Але ж...

— Побачите: Пілсудський довго не втримає Галичини... Ну, досить політнавчання. Ходімо до «Шевченківки». Сьогодні Олександр Олесь читатиме свої нові вірші та переклади із Станіслава Костки.

До читальні прийшли всім інтеркласом. У приміщенні було душно. Олександр Іванович вельми хвилювався. Він щоразу поправляв на переніссі горбате пенсне, витираючи смугастою хусточкою зашарілий, без зморщок лоб. У руці тримав аркушик паперу. Червоні губи заворушились, і в зал полинув півтон ніжного, зворушливого, з набутим ще на піщаній Слобожанщині і майже завжди сумовитим наспівом голосу Олеся. Михайло до болю стиснув губи, ворухнулись щелепи Мороза. Ясно, він щось у собі гамує, приглушує. Можливо, бурхливий наплив емоцій. Звівши густі брови над здивованими очима, Василь, здається, прислухається до повіву бурі, а в уяві таки виникає естамп — «Буря» Олени Кульчицької. На малюнку — вогненний небокрай, густі натовпи хмар, що відпливають на захід. Їх жене вітер з України. Бурю спирають високі Карпати. Вона згинає стрімкі смереки, розтріпує гілля і лине поверх них, над Європою...

Олександр Олесь відкладає на край стола па-

пірець, а замість нього підносить на рівень грудей кишенькового формату книжечку. Слухачі зачаровано дивляться на поета.

— Дорогі земляки,— звертається він до аудиторії,— на закінчення я прочитаю вам кілька віршів з нової збірки любленого мною чеського поета-трибуна Станіслава Костки Неймана. А збірка називається «Червоні співи».

І почав читати чеською мовою. А потім повторив — у власному перекладі — українською.

Радянська Росія
Мужніє!
Над світом, який у пащі
безжалісно душить трудящих,
правда свята
зоріє!

— Люблю Олеся! — басовито сказав Мороз і першим встав, щоб потиснути руку поетові.

Шевченківці тіснилися в колі Олександра Івановича.

Та крізь щільне оточення простяглась до поета рука зовсім незнайомого слухача — середнього на зріст, але кремезного.

— Приходько. Працівник радянського повпредства. Вірші сподобалися. Ваші й Неймана,— говорив Приходько тоном голосу офіційної особи.— Кращі з ваших творів гідні видання. Порекомендую в Харків. Шкодую, що вони не встигнуть вийти до виставки радянської книги у Відні.

— Наперед дякую,— збентежено відповів Олесь.— Буду радий. Приємно з вами, але ж мені аж у Подебради. Мушу квапитися.

Олександр Олесь залишив «Шевченківку». Приходько, повернувшись обличчям до Миколи Мороза, як до вже знайомого, запитав:

— А хто, Миколо Карповичу, з українських студентів Празької академії образотворчих мистецтв зміг би створити скульптурний портрет Володимира Ілліча Леніна для виставки радянської книги у Відні...

— Скульптуру Володимира Ілліча...— пробасив Мороз.

— Так. Товариша Леніна.

— То це ж чудово! В капіталістичному світі!

— Гаразд, Миколо. Вгамуйся. Про це в іншому місці. Товаришу Веретка,— звертається Приходько до голови клубу,— у вас є окрема кімната?

— Зайдемо в бібліотеку,— пропонує голова.

У крихітній бібліотечній кімнатці Морозів голос розпирає стіни. «Хто б міг?! Хто б міг?!» — сам себе запитує і тут таки відповідає:

— Як хто?! Ось Михайло Бринський. Талант.

— Кинь жарти, Миколо,— зовсім злякано мовить Михайло Федорович.— Ліпити товариша Леніна?! Ні-ні...

— А чому «ні-ні»?..— накидається на Бринського гарячкуватий Мороз.

— Мені треба його бачити як натуру!

— Отаке! А в Татрах хіба ти з ним не бачився? Над Морським Оком! Хто, як не ти, ось уже третій рік навчання в Академії, розповідає про нього.

— Я, Миколо. Але то був просто російський емігрант, що назвався інженером, а не вождь російської соціалістичної революції Ленін!

— Полишимо суперечку,— запропонував Приходько і виклав перед товаришами кілька газетних вирізок та фотографій Володимира Ілліча. Глянувши на них, Бринський розгублено

й зовсім стишено, ніби раптом сперло дихання, промовив:

— Не йму віри...

— Але ж чому? — запитує Приходько, і його голос приводить до тями скульптора.

— Щоб то був Ленін? Вождь! Схожість уловлюю, але ж... то таки був інженер Ульянов...

— Вірно, Михайле Федоровичу,— ствердив Приходько.— Коли вимагали обставини, Ленін бував і робітником Івановим. Ульянов же його справжнє прізвище, Ленін — псевдонім.

Бринський перевів запитливий погляд з фотокарток Леніна на Приходька, Мороза, Касіяна, Веретку, потім знову на фото.

— То згода? — вигукнув Мороз.— Скульптуру Володимира Ілліча ліпить мій друг Михайло! — і простягнув митцеві руку для потиску.

— Згода,— мовив Михайло Федорович.

Розходилися, проводжаючи один одного. Самотнім повертався на спочинок лише Михайло Бринський.

НАОДИНЦІ З ГЕНІЄМ

Упираючись ліктями в конторку біля високого, як у костьолі, вікна майстерні, митець, мабуть, думав, що весь світ під оцими хмаринами і ранковим сонцем, паморозцю і далекою спекою, хоч і безмежний, а вже розламаний навпіл: бо настав такий вік, що народив Генія, який своїм вченням струснув Земною кулею і уми людства. І прийшов він на цю окаянну планету, як втіха, як винагорода гнобленим за

одвічне знущання над їх правдою, волею і совістю.

Інакше і не могло бути.

Цілком можливо, що скульптор думав і про ту Україну, до якої належав він, але на якій поки що не знають творів митця, і діти там не втішаються гіпсовим «Хлопчиком з гускою», не закохуються юнаки в бронзову «Дівчину з рибою», а сивочолі арсенальці Києва не кладуть запашних чорнобривців до постаменту робітника з французького граніту, який ось уже десять років стоїть над братською могилою розстріляних страйкарів Відня. Гранітний пролетар не плаче. Він лише скорботно дивиться на мармурову плиту і рішуче показує на карбовані митцем імена полеглих, немов промовляє до живих: «Читайте, читайте, нащадки трударів світу! Ми полягли за волю, правду, братерство. Пам'ятайте про нас!»

Так звеліли пролетарі. І їх волю виконав скульптор Михайло Брицький. Бо так йому звеліло й серце.

— А тепер — Геній!

«І всьому виною Микола Мороз»,— мовить до себе Михайло Федорович. Похитуючись від утоми, він повертається обличчям до створюваного образу Леніна, прискіпливо озирає торс скульптури. Виважує вартість своєї праці.

П'ятдесят діб він не сприймає для себе вдосталь сонця, вітру і щемного подиху грудневих приморозків. Осінні ночі довгі, а сон митця короткий. Чужа майстерня каменярської фірми «Габрієла і К°» — її власник Франтішек Пржітель. За кам'яною огорожею — чужий світ.

Затерпли пальці. Пучки не відчувають дотику металевого різця. Гіпс наче скам'янів.

Михайло Федорович простягає руки до вікна, відчиняє його. Дихати стало легше. Настояне за ніч на зів'ялому листі повітря залоскотало в грудях, прогнало дрімоту. «Скульптура Леніна має увінчати першу в світі виставку радянської книги у Відні» — ще і ще раз нагадує собі Михайло Федорович.

Згадалося місто на Дунаї... Робітничий район Оттокрінг. Кладовище. Цісарсько-королівський шпиталь № 6. Добрий Антон Феданко. Клуб «Роди́на». Кошак. Йоганн Ландер. Щаслива ота англійка Клер Шерідан. Вона ліпить образ Леніна там... у кабінеті Кремля, в Москві. А я — з пам'яті. Та ще з фотокарток. Коли б мені пощастило побачитись...

Михайло Федорович ще раз повертається обличчям до Генія. З відстані гостріше помічає недовершеність твору: то здається йому, що він розсипав зайву кількість зморщок під очима вождя, то надто високо звів сократівське чоло, то ширше вибрав чорні порожнини зіниць, то надав неприродного руху рукам.

Бринський мовить до себе: «Поїду до нього, до товариша Ульянова. І скажу йому: «Я мусив побачити вас, Володимире Іллічу, ваше обличчя, насичене силою, запалом. В очах — мудрість».

Ленін прислухається до стишених слів скульптора, нахилившись над кафедрою. Він наче спирається на краєчок татринської скелі, підмостивши під лікоть лівої руки товсті книги. Цей порух підсилює вираз обличчя, всього образу, згусток роздуму і надає позі впевненості, спокою і віри в світлу ідею людства.

У жесті відведеної правої руки назад вгадується маратівська динамічність, похід колон

петроградських червоногвардійців, момент у бесіді з українськими та російськими ходаками.

«Як же ти, Михайле Федоровичу, міг уявити, відібрати, створити саме таку композицію мого образу? — крізь втому й дрімоту чує, вже лежачи на тапчані, скульптор запитання Генія: «Ти ж мене не бачив на панцерникові Фінляндського вокзалу в Петербурзі?» — «Ні, не бачив, товаришу Ульянов».— «А в Розливі біля куреня!» — «Не бачив».

Ленін ще нижче нахиляється з кафедри до змореного працею, недоїданням і безсонням митця, втретє запитує: «І на трибуні в Смольному не бачив?» — «Ніколи я не був у Петрограді, товаришу Ульянов. Навіть Києва не бачив. Я — галичанин з-над Дністра. Українець. Ви вже це знаєте з нашої бесіди над Морським Оком. Я багато бачив на своєму віку різних людей, але такого росіянина, як ви,— вперше. І ще посланця вашої партії Миколу Мороза. Приніс мені Микола книги та й каже: «Оце Карла Маркса «Капітал», а оце книга його побратима Фрідріха Енгельса — «Діалектика природи»... Ці книги найлюбіші товаришу Леніну. А оця — Володимира Ілліча: «Держава і революція». Ось вони лежать на моїй конторці. Ні-ні... не хвалюся. Такі книги потрібно читати ціле життя, а не за день чи тиждень. Даруйте, що заховав їх і вас у підпілля. Але й для вас праця у підпіллі — не новина».— «Не новина, Михайле Федоровичу».— «Ось лише одне мене непокоїть: чи пощастить нам зустрітися? Вільно, по-братерськи, там, у Союзі?»

Важка, наче не своя пам'ять скульптора відмовляється сприймати чи відновлювати найваж-

ливіші події з пережитого. Руки вже самі опускалися, і він боявся зробити невірний карб у гіпсі, двічі підходив до вікна подихати, поки не впав на тапчан. Лежить, розкинувши руки, як косар. Гіпс стягує шкіру на його грубих, коротких і по-робочому цупких пальцях.

ДО ЛЕНІНА

Хтось мимрить над головою Михайла Федоровича так тихо й невиразно, що ні слів, ні відтінку голосу неможливо розібрати. Тільки чується кволе бриніння дротиків, наче обірваних струн. Дерев'яний простінок підсилює ці звуки. Певно, у вітальні Франтішека Пржітеля метушиться папуга Яро, розважаючись у затишній неволі. Можливо, птах пробує на самоті поговорити, та йому бракує слів. З пудьги він гачкуватим дзьобом сердито розхитує прутики клітки, ніби вивіряючи їх пружність. Потім Яро перестає мимрити і чимось шерхотить, немов з власного пір'я в'яже барвисті мітелочки.

Хоч нечітко, а все ж свідомість скульптора фіксує застінну метушню дня: човгання ніг клопітливої служниці, яка, певно, прагне своїм ходінням до вилиску натерти паркетну підлогу, видзвони посуду, рипіння старих дверей, клекіт ручних двоколок за вікном, далекі гудки і близький скрегіт трамваїв, гамір семисот тисяч пражан на вулицях, площах, фабриках, заводах, торговищах.

У безмежному просторі для митця з-над Дністра всесвітнім центром є майстерня Франтішека Пржітеля, а в ній — не викінчений ще

образ Генія. Поборовшись з утомою і сном, скульптор насилу розплющив очі, усміхнувся сам до себе: виявляється, він таки добрів на світанку до пристойного людського житла. Дарма, що не до своєї квартири. Кортіло поділитися з Франтішеком своєю сміливою думкою про поїздку в Союз. Але господар майстерні спав. Тільки служниця провела митця в окрему кімнату, де він, бувало, й раніше спав після нічної праці в майстерні. Служниця приготувала постіль, поставила на тумбочку чашку холодної кави і побажала спокійного — вже досвітнього — сну.

Рубцюватою долонею Михайло Федорович зсунув дрімоту з очей, підвівся з дивана. Він догадується, що видзвін посуду — це пора другого снідання, і пунктуальна Слєчка, як ласкаво називає служницю Франтішек, напевне вже залила кавою чергову промову пана президента Томаша Масарика в газеті «Богемія». Коли за простінком накривка цукорниці ще раз мелодійно задзвеніла, поріг кімнати переступив сам Франтішек Пржітель. Худорлявий, дбайливо поголений стрункий чоловік років за сорок, у коричневому костюмі, що пасував до його смаглявого лиця, не зачиняючи дверей, вигукнув:

— О! Добрий день, маестро Михайле! Ти вже не спиш. Правильно. Мудреці і двірники мало сплять!

Михайло Федорович відчув у словах і тоні його голосу жартівливі потки, а ще — бадьорий настрій. Пржітель щоразу так підбадьорював свого друга після виснажливої праці. І все ж, цього ранку Франтішек приніс до кімнати силу повин. Його карі, налиті слов'ян-

ською щедрістю очі, здавалося, ось-ось вихлюпнуть на Михайла Федоровича вельми приємну вістку. Так і сталося. Плеснувши скульптора по плечах обома долонями, Франтішек підганяв:

— Іди ж бо, Михайле, снідати. Жона Касіяна принесла ма... маккотр... ну, як то є по-українськи?

— Що ти маєш на увазі?

— О, сва́ти Єжіж! Та їдло... вареники в яку посуду кладуть? Твій татічко виробляв...

Михайло Федорович притиснув до своїх грудей обидві руки Пржітеля і заливисто розсміявся, що з ним рідко траплялося. Віддихавшись, мовив:

— Мабуть, повну макітру?

— Ано, ано, Михайле. Ма-кі-тру вареників зі сметаною. О!

— Тоді покваплюсь, іду, Франтішеку. Як же давно я не їв вареників. І справді, зголоднів. Ідемо.

— Момент, соудругу Михайле. Дай сказати, що... я вже був у майстерні, оглядав твого Генія. І не один, а з соудругом Приходьком.— Пржітель рухом професіонала змахнув рукою, ніби відслоняв сіру запону над торсом створеного Бринським образу Леніна, звів під високим лобом брови і завмер на мить. Потім вирік:— Ленін! О, відборнє, зазрачнє! [1].

— На жаль, друже, без живих рис. У натурі він — Геній. У моєму ж викопанні...— Михайло Федорович махнув рукою.— Не створю я його. Даремно показував товаришеві Приходьку.

---

[1] Відмінно, чудово!

— Но, но, но! — палко заперечив Франтішек.— То є каскад енергії! Вихованець знаменитого професора Яна Штурси надасть своєму Генієві живих рис. Вище голову, Михайле!

Пржітель легенько взяв під руку Бринського, поділився новиною:

— А знаєш, Михайле, чий скульптурний портрет нині творить професор Ян Штурса? Не знаєш! І не догадуєшся?

— Ні, друже. Адже я за останні п'ятдесят діб лише вряди-годи появлявся в його класі... ото ж буде мені від професора нагінка.

— Не турбуйся, Михайле. Він знає, над чим ти працюєш.

— Знає?! — аж зупинився Бринський.

— Ано. Признався мені, що й він би... сам професор Ян Штурса, взявся б за образ вождя російської революції Леніна. Але, каже, не докінчив ще скульптури...— Франтішек схилився до самого плеча Бринського і прошепотів у вухо митцеві ім'я чеської письменниці, яка своїми книгами закликає пролетаріат країни на боротьбу за свої права, за соціалістичну республіку без капіталістів і панів-президентів...

— Професор Ян Штурса ліпить образ Божени Нємцової? — збентежено перепитав Бринський.

— Ано, ано! Та ходімо снідати...

Навіть цісарська страва не була б для Михайла Федоровича такою смачною, як приготовлені дружиною Василя Касіяна вареники з сиром. Вони нагадали Бринському рідне село Долину, матір Тетяну, її ласкаві й умілі руки.

Спогад обірвала поява неквапливої Слєчки, яка принесла на таці чашечки з кавою і... лист

па ім'я Михайла Бринського зі штемпелем представництва УРСР у Празі.

Михайло Федорович відсунув чашечку з кавою, взяв поквапливо лист, розпечатав конверт. Пробігши очима текст, поділився змістом із Пржітелем:

— Повноважний представник Радянської України запрошує мене на аудієнцію. Іду. Негайно йду!

— В такому костюмі, Михайле?!

— На жаль,—Михайло Федорович розвів руками, мовляв, ми ж студенти. На вбрання для дипломатичних прийомів ще не спромоглися.— Зрештою, іду я не до британського чи американського посла, а...

— Ні, ні, соудругу Михайле! — жваво заперечив Пржітель і, як диригент, з розмахом звів праву руку вгору.— Одягай мій вечірній костюм. Скидай свою сорочку, чоботи. Оп мої туфлі. Ні, ні!

О чотирнадцятій годині вихованець Празької академії образотворчих мистецтв, український різьбар і скульптор Михайло Бринський зайшов у кабінет повноважного представника УРСР. Перше, що впало в пильні очі митця, це — повний вольової напруги й снаги портрет Володимира Ілліча Леніна на одній стіні, на другій — портрет роботи Крамського — Тарас Шевченко. Посланник за віком міг бути ровесником скульптора. З обличчя — робітник, з трішки набряклими, мабуть, від безсоння, очима. Вийшовши з-за масивного стола назустріч скульпторові, він жестом руки запросив Михайла Федоровича сісти на найближчому до стола кріслі. Чемно вклонившись, Бринський обережно присів, боячись пом'яти святковий

костюм доброго чеха. Капелюх він поклав собі на коліна, притримуючи його дрижачими пальцями.

Посланник запитав:

— Ваше підданство, Михайле Федоровичу?

— Вважаю себе громадянином Радянської України. Родом, ви вже знаєте,— з Галичини, нині окупованої Польщею.

— Анексованої, Михайле Федоровичу. Цебто, насильно прилученої до складу буржуазно-поміщицької держави.

— Мене і моїх земляків це обурює. На знак протесту я тимчасово залишив Галичину.

— Мені доповіли, що ви творите скульптурний портрет Володимира Ілліча Леніна. І що бажаєте з творчою метою поїхати до Радянського Союзу? — посланник не спускав погляду з Михайла Федоровича.

— Так, після розмови з товаришем Приходьком, виникла у мене така думка... таке бажання.

— Ви зустрічалися з Володимиром Іллічем?

— У Татрах. Над Морським Оком. Тоді — з інженером Ульяновим. Товариш Ульянов запрошував мене приїхати в Росію. Я запитав про адресу, а він сказав, що в газетах...

— Цілком вірно! — відповів, усміхаючись, посланник.—У газеті «Правда», до речі, працює його рідна сестра Марія Іллінічна Ульянова. Так що Володимир Ілліч дав вам точну адресу.

Бринський аж підвівся від здивування.

— Але ж... в Галичині я бачився з сестрою милосердя Марією Іллінічною Ульяновою!

— Цілком можливо,— знову ствердив посланник.— Марія Іллінічна була на фронті в Галичині сестрою милосердя. А щодо поїзд-

ки у Москву, до товариша Леніна, то раджу, Михайле Федоровичу, напишіть спершу на ім'я товариша Леніна особистого листа. Звичайно, можете згадати і про зустріч у Татрах.

Працівник посольства труснув маленьким дзвіночком. До кабінету зайшов уже знайомий Бринському Приходько. Вислухавши розпорядження повпреда, він провів скульптора до приймальні, посадив за окремий стіл і, поклавши перед ним кілька аркушів паперу, ручку й чорнило, попросив:

— Як закінчите листа до товариша Леніна, то передасте мені. Я зайду,— Приходько поглянув на стінний годинник,— через тридцять хвилин. Будемо сподіватися, що відповідь з Москви отримаєте тижнів за три-чотири. До речі, про вашу поїздку в Союз клопотався Мороз. Ну, пишіть.

Приходько пішов. Бринський схилився над папером. Обдумував.

Михайло Федорович грапував кожну літеру, паче ювелір:

«Голові Ради Народних Комісарів Союзу...»

Не дописав. Згорнув чернетку. Ще подумав і вивів:

«Москва. Кремль. Товаришеві Володимиру Іллічу Ульянову-Леніну».

Перечитав і відклав перо. Розглянувся. Думки розлетілися. «Що ж писати далі? Постановив: «Опишу товаришеві Леніну своє життя. Він зрозуміє...»

Знадвору до приймальні увійшов вишукано одягнений панок, уже підстаркуватий. Мабуть, його сюди не запрошували, бо ніхто з працівників не вийшов йому назустріч. Пан розсівся в одному з чотирьох крісел, за кілька

кроків від стола, за яким писав Брипський. На вільне крісло поклав свій вишневий з срібною пряжкою кашкет і чорну палицю з баранячим ріжком. Нижня губа одвисла, оголивши високі золоті і поруділі натуральні зуби. Сивіючі брови підпирали масивну оправу модних окулярів, за якими блякли зеленкуваті очі. Збоку глянути — панок нагадував землевласника. Чи то від первового збудження, чи від нудоти очікування пан дригнув ногами, втягнув голову в плечі і мовив:

— У цій установі легше повіситись або пустити собі кулю в серце, ніж дочекатися прийому. І-і-і ніхто не кинеться тобі на поміч.— Пан сказав по-чеськи з відчутним російським акцентом.— Щодня буваю тут, годинами бовванію під дверима, не приймають. Мабуть, Ленін прислав цього азіата в цивілізовану Європу дивувати світ. Хо-хо... нас не здивуєш. Свого часу ми їх посилали пакетиками в Сибір, на дно Лени, Обі, Єнісею...

Брипський ще нижче схилив голову над аркушем. Вдавав, що нічого не чує. Митець прагнув зосередитись, але панок заважав. Тоді Михайло Федорович заплющив очі, щоб і не дивитись у його бік. Несподівано гримнула палиця об підлогу. Скульптор розплющив очі. І... відсахнувся на спинку крісла. Панок стояв перед столом. Він очима пробігав каліграфічний заголовок листа, зиркаючи округленими, як у сови, зіницями, жовчно запитав:

— Пишете Ленінові? — панок вказівним пальцем, немов пістолетом, націлився на аркуш,— гадаєте, він виплатить вам, не маю честі знати, як вас титулувати, валютою за націоналізований завод, фабрику, шахту? Хо-хо!

Ви наївні! Пан президент Масарик — ось наша надія! Він ще об'єднає цивілізовані країни у Велику Антанту, і тоді я вже напевне поверну собі свої цукрові заводи на Вінниччині. У-у-у... Я — Ворон! Ви — емігрант? Ви мусите знати Ворона! Барона Ворона! Ви, ви — емігрант?!

— Помиляєтеся, пане Ворон,— з граничною чемністю, на яку тільки був здатний, відповів Михайло Федорович.— Я не емігрант і... цукрових заводів на Україні не полишив...

— Не емігрант?!

— Ні, добродію...— неголосно, але твердо повторив Бринський

— Боїтесь зізнатися! Леніну пишете, а про емігранта Ворона і знати нічого не хочете. Ох-хо-хо... На що перевелась Рас-с-сея... Не емігрант. Пхо! Всі ми тут емігранти. Ворони! Що? Так і не чули про мене — Ворона?!

— Про вас, пане добродію, не чув. Про ворону чув. Це — птах, що живиться падаллю.

— Ви, ви... не маю честі знати, як вас титулувати, ви на язик битий, але ви не вихований...— і, схопившись за бік, простогнав:— Ой, коле, коле... клята куля. Допоможіть мені сісти...

Михайло Федорович допоміг Ворону дійти до його крісла. Цієї ж хвилини вийшов з кабінету Приходько. Подаючи кашкет і палицю власникові відібраних Радянською владою на Україні цукрових заводів, владно сказав:

— Пане Ворон! Посланник звелів вас провести. Прошу! — і показав на двері.— Прошу, прошу. І щоб більше не з'являлись.

Лице Ворона вкрилося плямами. Воно було схожим на лушпиння недозрілого каштана. В очах немічно гас вогник люті.

Скульптор спохмурнів. Він з відразою подумав: «Невже я схожий на цукрозаводчика... емігранта? І вмовив же мене Франтішек одягти на лихо оцей панахидний костюм... Пана Ворона єднає з Росією солодкий спогад. Дарма, добродію. Цукор, хоч і солодкий, але розтане — і нема. Отак, Вороне, і твоє домагання компенсації, твої маячні мрії про Велику Антанту з Масариком. А що ж мене єднає з Україною, Росією, Союзом?»

Дійсно, що єднає Михайла Бринського з Союзом? Маєтності? Втрачені скарби? Авжеж! Скарби! Але не втрачені. Бо носить їх у серці з дитинства, відтоді, як йому наспівала мати:

Повішу я колисочку
Під вербою
Та посиджу, мій синочку,
Із тобою.
Верба сон
Нашепоче,
Вітер льон
Потолоче.
Голуб казку
Наворкує,
Дністер ласку
Подарує.

І сивий голуб наворкував малому Михайликові ще тридцять років тому вирізьбити на отій вербі Кобзаря України, струни якого дзвенять йому на всіх його плаях-дорогах.

Верба! Стоїть вона на правім березі Дністра, постаріла, сукувата, з жилавим корінням. На корі оземка вже зарубцювалися ще песміливі карби образу бунтаря Тараса. Кучеряві пагінці згустили тінь під нею, а крона розвихрена й нахилена бурею над бистриною ріки. І чується скульпторові, що то не перо з папером шепоче,

а зелене віття тієї верби нашіптує: «Пиши, пиши, пиши до Леніна!» І Михайло Федорович пише: «...Творити Ваш образ, Володимире Іллічу, спонукала мене велика правда революції в Росії, яка покінчила з деспотією царизму... Ваша правда, товаришу Ульянов!»

Цими словами й закінчив свій лист скульптор. А через три тижні у серце й думи Бринського білою чайкою і чорним смутком влетіли новини Мороза.

НОВИНИ МОРОЗА

— Слухай, інтерклас, новину! — гримнув Микола Мороз, щільно причинивши за собою двері майстерні Франтішека Пржітеля на каменярському заводі фірми «Габрієла і К°». О цій вельми ранковій порі в «класі» киянин застав з Михайлом болгарина Пейчо, який, наче дитину при грудях, тримав паперовий згорток, напевне, з їжею для скульптора. А Мороз так вигорбив плечі, як силач, що з великого розгону збирається проломити стіну або вивернути з коренем столітнього дуба. Навала неясних передчуттів опанувала Бринським.— О, тьма тьмуща! — простогнав Мороз.— Так і не догадуєтеся, що за новина?

— Ні, Миколо. Ска-жи...

— Гаразд. Вгамую вашу тривогу і очей видіння сумне, як сказав Данте Алігієрі, перебуваючи в чистилищі. Щойно я зустрівся з москвичем. Чуєш, Михайле?! Спеціально прибув з Москви товариш Дехтярьов Степан Матвійович для організації виставки радянської книги у Відні! Чуєш, Михайле? У Відні! Він

побуде у Празі, а потім поїде у Відень. І ще одна новина. Але ти, Михайле, якийсь такий, ніби не снідав? Пейчо, дай же йому поїсти!

— Потім, потім, Миколо. Кажи далі, не тягни...

— Віза на в'їзд у Союз Михайла Федоровича Бринського повпредством УРСР от-ри-мана! — Микола Мороз обійняв скульптора і владно додав.— Негайно збирайся в дорогу! До Ле-ні-на! В Москву!!!

Бринський раптом відчув, що всією душею і половиною свого життя він живе в майбутньому. Він уже бачив перед собою людину-вождя, який повірив його листові, а митець — у нього. У скульптора тремтіли руки, і він не знав, куди їх подіти. На втомлене з ночі обличчя впав роздум і острах:

— Як же ж... як же я зараз поїду, коли у мене стільки грошей, як у ліхтаря без свічки — світла? Ну, порадь, Миколо. Що робити?

— Не турбуйся, Михайле. У Василя Ілліча є такі гравюри, за які видавець, твій же земляк Олексій Винничук, згодився виплатити три тисячі крон! А це вже щось.

— І я тобі дам, Михайле,— вигукнув Пейчо,— тисячу крон. Іди по візу. Зараз же.

І все ж, підійшовши того ранку до будинку представництва УРСР в Празі, Бринський ніяк не наважувався переступити поріг. Пересилив вагання. Зайшов. Потім у Академії сказав Морозу:

— Відклав я свою поїздку, Миколо, в Союз.

— Чому? — здивувався Мороз.

— Вже вирішено. Посланник погодився з моїми доводами.

— Але ж я не погоджуюсь! — гарячкував Микола.— Хіба можна відкладати таку поїздку?

— От викінчу пам'ятник для містечка Німбурга... Виконаю ще кілька замовлень на гробки,— виправдувався скульптор.— Зароблю грошей і поїду в Союз.

— Гробки, гробки! — не вгавав Мороз.— Все життя гробки.

Бринський не поїхав. Працював зранку до вечора, прихоплював і ніч. Василь Касіян приніс йому три тисячі крон, Пейчо — тисячу. Та Михайло боявся стати боржником.

З Долини прийшов нарешті довгожданий лист. Писав старший брат Микола. «...Клапяються тобі тато, Василько, Ілько, Варвара, Софійка і я...,— прочитав скульптор і очима пробіг увесь лист, думаючи, чого це не згадує Микола про маму? Ага, ось: — Сповіщаємо тобі, дорогий Михайле, що наша неня так і не діждалися ні твоєї дружини, ані онуків своїх та й померли...»

Лист випав у Михайла з рук.

...З посланником Михайло Бринський зустрівся аж через тиждень.

Двадцять другого січня 1924 року о 10-й годині ранку. Він, Михайло, готовий їхати до Москви. Чого ж посланник нічого не говорить? Той мовчки подав скульпторові «Відозву Центрального Комітету партії до народу».

«Умерла людина, під бойовим проводом якої наша партія, оповита пороховим димом, владною рукою піднесла червоний прапор Жовтня по всій країні, змела опір ворогів, утвердила міцно панування трудящих в колишній царській

Росії. Умер засновник Комуністичного Інтернаціоналу, вождь світового комунізму, любов і гордість міжнародного пролетаріату, прапор пригнобленого Сходу, глава робітничої диктатури в Росії...» [1]

— Ось так, товариші...— дуже тихо, щоб не зірвати від жалю голос, мовив посланник Бринському і Морозу, що увійшов услід за товаришем.— Залишив нас Володимир Ілліч. Зали-шив...

— Світ трударів не забуде його вчення, його імені, його образу,— сказав Бринський і повільно, наче під тягарем, підвівся. На прощання ще повторив: — Я не залишу! Я докінчу образ Володимира Ілліча, товаришу посланник. І відчуваю, що образ його лишиться провідною темою для мене на все життя.

На сивому поводі туману день відвів скульптора додому на Забегліце, де Мороз розшукав для нього пристойніше житло. Не хотілося ні їсти, ні спати, ні працювати. Пригадалося: «Коли я один, я — з усім світом». Хотілося побути на самоті. Думалося: муляр запинається фартухом, металіст спецівкою, скульптор халатом. А чим же запнутися від горя й жалю? Хто придумає таку запону?

Душевна і фізична втома звалила Михайла Федоровича в постіль. Біля грудей вмостився кіт і замуркотів йому білу казку про далеку засніжену країну, яку в світі називають Росією. І бачить Бринський велику-велику, запорошену снігом, Красну площу, а ще високий і просторий палац із лискучими, наче з льоду

[1] Ленін В. І. Короткий біографічний нарис, с. 208—209.

висічепими стовпами-колонами. Посеред палацу поставлена труна з тілом Володимира Ілліча. Удень і вночі, не зважаючи на лютий мороз, ідуть до Леніна сотні тисяч трударів світу, щоб віддати йому останню шану. Іде серед них і Михайло Брипський.

Отак ішов, марив, щемів болями Михайло Федорович п'ять діб, підкріплюючись чорною кавою та бульйоном, який приносили йому то дружина Василя Ілліча, то Пейчо або Славко, Джованно чи й сам Василь Касіян.

Двадцять сьомого січня провідав скульптора Микола Мороз. Він був похмурим, але від жвавої ходи розчервонілим. Голосом не втраченої мужності сказав:

— Годі, Михайле Федоровичу, корчувати власний корінь. Звалишся зовсім. Побережи себе і запам'ятай, що у високолетного птаха немас тіні. А ти наш високолетний птах!

— Одна тінь, а не птах, Миколо.

— Одягайся тепліше. Підемо на траурний мітинг до каменярів. Весь інтерклас туди пішов.

Між сірими жолобками, каменедробарками, стосами готових плит та сходинок, статуй і нетесаних брил пліч-о-пліч стояв мовчазний натовп робітників. На їх поникліх чолах карбувалася суворість дум. Русявий Карел Фах підійшов до скульптора і про щось із ним заговорив. Потім підкликав ще двох товаришів, показав на уламок гранітної брили, а сам пішов за Михайлом Федоровичем. Каменярі дбайливо стерли з каменя порохняву. Підійшла дівчина. Довгополя робоча куртка і чорна груба хустка не владні були скути її юну принаду. Ні на кого не дивлячись, вона дістала

з-під поли червону намітку і накрила нею граніт. Михайло Бринський і Карел Фах винесли з майстерні запнену постать Генія. Коли поставили, Микола Мороз відслонив запону — і перед робітниками постала постать Володимира Ілліча Леніна на трибуні. «В. І. Ленін — учитель» ласкавим поглядом дивився на каменярів, ніби востаннє промовляв до них. Дівчина поклала вінок до каменю, розправивши чорні стрічки з білим написом. І в цю мить першими заголосили в жалобі Височанські заводи, а за ними вся Прага. Каменярі поскидали шапки. Коли замовкли гудки, скульптор звернувся до дівчини:

— Як тебе звати, юнко?

— Анежка, пане сохар [1].

— Допоможи загорнути скульптуру Леніна.

Анежка, Мороз, Пейчо і Карел Фах загорнули скульптуру «В. І. Ленін-учитель» у цупку матерію, віднесли в майстерню.

Наступного дня в цій же майстерні зібралися Бринський, Мороз, Пржітель, Дехтярьов і Приходько. Оглянули скульптуру «В. І. Ленін-учитель», порадилися і Дехтярьов сказав:

— Бюст Леніна, Михайле Федоровичу, потрібний для виставки радянської книги у Відні, а згодом і в Празі. Варто зробити деякі композиційні зміни в нижній частині скульптури. Скажімо, трибуну переробити на кафедру з книгами, щоб Ленін у правій відведеній назад руці тримав книгу, вклавши вказівний палець між сторінки. Так назва «В. І. Ленін-учитель» більше відповідатиме змістові.

---

[1] Скульптор.

— Цілком згоден з вами, товаришу Дехтярьов. Яким буде термін допрацювання?

— До тижня. Далі відтягувати не можна. Складності пересилки... Поки дійде до Відня... Самі знаєте.

Та як не квапився Михайло Федорович, а скульптура була завершена тільки сімнадцятого березня 1924 року. Торс впакували. Микола Мороз подзвонив до пересильної фірми «Коцоурек». Прибула машина, і скульптуру Володимира Ілліча «В. І. Ленін-учитель» інтерклас проводжав до Відня. Михайло Федорович з почуттям виконаного обов'язку прийшов до Академії на кафедру професора Яна Штурси.

— Де ви були, пане Бринський? — запитав професор, хоч уже знав, чим займався його вихованець.— Студенти говорили мені, що виготовляли пластику Леніна?

— Що ж з того? Що ж з того, пане професоре, коли Леніна вже нема живого...

— Ти робив портрет Леніна? — якось по-батьківськи перепитав Ян Штурса.— Роби ще! І я буду робити. От лишень докінчу...

— Полум'яну Божену, пане професоре?

Замість відповіді Ян Штурса міцно потиснув руку вихованцеві. Обидва вони і не підозрювали, що за кілька місяців над Михайлом Федоровичем, та й не тільки над ним, згуститься чорна хмара.

ЧОРНА ХМАРА

Схід пахнув червоні віжки і, прогуркотівши на Орлицьких горах, вкотив у Прагу. Набрунькованими сокогонними вітами квітень постукав у вікно Михайла Федоровича. А зайшов

Микола Мороз. Він застав друга схиленим над аркушем ватмана — за новими начерками «В. І. Ленін — вождь», «В. І. Ленін — промовець», «В. І. Ленін — мислитель». Киянин відчув і зрозумів, що у Михайла визріває задум власної Ленініани. Микола мовчки поклав на ватман конверт, на якому чітко виднівся червонавий штемпель повпредства УРСР. Скульптор глянув поверх бурої оправи окулярів на Мороза.

— Їдемо з Василем Іллічем навістити Олеся в Подебрадах. У нього ж гість з України, Панас Саксаганський,— сповістив Микола.

Голос Мороза здався Бринському надто спокійним.

— Саксаганський гостює в Олеся? — розрізуючи ножичком конверт, перепитав Бринський.

— Так, Михайле. Учора я довідався в повпредстві. А тобі відоме це ім'я?

— Авжеж! Ще з дев'ятсот дев'ятого, коли я малював декорації та грав статистом у театрі Садовського в Станіславі. Світило-актор. Мистецька гордість України...— Михайло пробіг очима коротенький текст листа — враз поник головою.

— Що? Що з тобою, Михайле? — Мороз потряс його за плечі.

Бринський кволо відсунув конверт. Мороз схопив лист і почав читати: «Дипломатичне представництво УРСР сповіщає, що виготовлений Вами скульптурний портрет «В. І. Ленін-учитель» доставлений у Відень після закриття виставки радянської книги».

— О-о-о! Коцоурек мерзенний! — простогнав Мороз.— О-о, пігмей з підворітні Томашека!..

Ось що, Михайле. Негайно сам піди до того Коцоурека і виверни йому шкіру навиворіт!

У конторі фірми «Коцоурек» Михайло Бринський зустрівся з уже знайомим Вороном.

— Прошу, прошу, пане... е-е-е, не маю честі знати, як вас величати,— мовив Ворон.— Маєте речі до пакування на відправку? В Берлін? Париж? Відень?..

— Ві-день...— здригнувся голос скульптора.— Я, власне, до пана Коцоурека. Чи можна з ним побачитися?

— На жаль...— розвів довгими сухорлявими руками Ворон.— Пан Коцоурек зараз на аудієнції у шефа поліції.— І, пристукнувши об підлогу палицею з баранячим ріжком, додав: — Масмо клопіт! З Відня повернули нам об'єкт мистецтва, який ми мусимо здати під варту поліції.

Бринський відчув, як його кидає в жар. «В. І. Ленін-учитель» під вартою поліції! Ні, ні... це марення».

— Чи можете ви, пане,— Бринський не хотів називати прізвища Ворона,— чи можете пояснити, чому з таким запізненням фірма доставила ту скульптуру у Відень? Ви порушили умову, і я маю підставу не платити вам за послуги.

— А ви, власне, хто будете? Е-е, не маю честі знати...

— Як мене титулувати?

— Саме так, пане.

— Я скульптор Михайло Бринський. І об'єкт мистецтва...

— О, пан Бринський! Впізнаю, впізнаю вас... Ви, ви... не емігрант? Ні! То це ви у совєтського посланника писали до Леніна?

— Це вас не стосується,— суворо відказав Михайло Федорович. Ворон зсунув окуляри на середину носа.— А за невиконання умови я на фірму «Коцоурек» подам позов до суду.— І, не вклонившись, залишив контору з важким серцем.

Суд відбувся невдовзі. Митець стояв перед суддями за три кроки від свого твору, праворуч. «В. І. Ленін-учитель» — ліворуч. На варті біля нього бовванів поліцай з карабіном.

Високий суддя оголосив рішення:

— Оскільки відповідач пан Бринський не має можливості оплатити витрати, то суд постановляє: «об'єкт судового розгляду...— Суддя не назвав «В. І. Ленін-учитель», а лише показав на скульптуру,— як предмет мистецтва, продати з аукціону і виручену суму внести фірмі «Коцоурек».

Дочекавшись свого адвоката, який теж вийшов похмурим із приміщення суду, Бринський запитав:

— Ну, то де ж правда? Фірма «Коцоурек» не виконала умови, а мені ще й розплачуватися?

— А правда в тому, пане Бринський, що об'єкт судового розгляду вельми не сподобався самому судді.

Кам'яними брилами лягли ці слова на зболілі груди Бринського. «О, боже! — простогнав Михайло Федорович.— Тепер цей суддя продасть Леніна... як Іуда... за тридцять срібняків».

Але ні!

— Три тисячі крон, р-раз...— співуче протягнув старий, повнощокий, відомий на всю Прагу оцінювач-аукціонер.— Три тисячі крон,

два...— І вдруге гримнув дерев'яним молотком по столу.

Михайло Федорович аж здригнувся від цього стуку. Озирнувся, шукаючи поглядом серед присутніх Миколу Мороза. Але ні киянина, ані Василя Ілліча, ні доброго Пейчо — нікого з друзів інтеркласу в приміщенні не було. «Де, де ж вони забарилися? Може, жаліють мене і не бажають дивитися на моє горе?» Знову подивився на «В. І. Леніна-учителя». У заставленому важкими бронзовими підсвічниками залі, на стінах якого висіли картини в позолочених рамах з голими ситими жінками, Михайло Федорович побачив гарну копію з картини Фердінанда Максиміліана Брокоффа «Сльозлива жінка», створеної десь у першій половині вісімнадцятого століття. Жінка сперлася ліктем на книгу, закрила натрудженою рукою очі і плаче. «А хто за мною заплаче,— подумалося.— Мати померла. Може, згадають тато, брати і сестри, моя улюблена племінниця Оля. Як давно я не бачив рідних...» Найближче до Бринського висів кольоровий лубок «Кішка» Вацлава Голлара. «Схожа на мого Окомана. Та й він десь сумує без мене». Лице скульптора скривилося, коли він поглянув на фреску німця Отто Гутфрейнда «Віолончеліст». Твір нагадував викорчуваний пень дуба з обрубаними відростками. Ні гравця, ні віолончелі не впізнати. «Мій «Кобзар» привабливіший!»,— не без гордості подумав Бринський. Старі, грубі підставки, рахітичні меблі, качалки для паралітиків тіснилися по один бік зали, за спиною гологолового аукціонера та його двох помічників. «Уламки світу старого»,— презирливо прошепотів до себе Михайло Федорович.

Глянувши на образ Леніна, який стояв за кафедрою, що підвищувалася над дубовим різьбленим комодом, над колом зацікавлених роззяв і спекулянтів, на поліцая, подумав: «Мій образ Генія страшний вам, панове. А страшний! Бо це вже не привид комунізму, що бродить по Європі, а творець першої в світі держави робітників і селян, що йде його шляхом до комунізму...»

«Вірно, Михайле Федоровичу, думаєш! Вірно! — рішучим поглядом відповідає скульпторові «В. І. Ленін-учитель».— Ми вистояли і вистоїмо проти всіх!»

— Три тисячі...— каркав оцінювач-аукціонер і замахнувся третій раз молотком.

Усе принишкло: люди, бронзові статуетки, підсвічники, картини, меблі. Ноги в Брипського почали дрижати. Якийсь спекулянт уже витягнув з-під поли набухлий гаманець, почав відлічувати м'ясистими пальцями паперові крони. Аукціонер з підпятим для третього удару молотком косив на нього очима. Та в цю мить із-за спини поліцая витяглася довга, сухорлява рука.

— Е-е-е, не маю честі знати, як вас величати, пане аукціонер. Даю три тисячі сто крон! З умовою, що пан аукціонер передасть в мої руки і молоток. Він,— показав на скульптуру,— у мене в Росії цукрові заводи від-від-від...

Захлинаючись од люті, покупець Ворон, скульптор його впізнав, так і не доказав, бо цієї хвилини до залу втиснувся гурт людей. Михайло Федорович полегшено зітхнув. Він побачив знайомих каменярів заводу «Габрієла і К°», а серед них Миколу Мороза, Псйчо,

Джованно. Зачувши названу аукціонером суму, з-поміж каменярів вийшов Карел Фах, скинув з голови свою запорошену робочу кепку і пішов по колу робітників.

— Хто скільки зможе, соудруги!

За якихось дві-три хвилини Карел Фах під присуд «три» і стук молотка поклав на стіл аукціонера кепку з 3200 кронами. Михайло Федорович кинув останній погляд на занімілий зал, наблизився до Мороза. Той мовчки взяв його під руку, й обидва подалися до виходу.

ВОГНЯНА ГРОЗА

— Ти, Миколо, так і не запросив гостя з України виступити в «Шевченківці»? — якось уже перед канікулами в Академії спитав Михайло Бринський Мороза.

— Ні, Михайле.

— Духу не вистачило?

— Можливо. Ми просто не наважилися переривати їх мирну бесіду з Олесем.

— Але... ви хоч бачилися з ним?

Мороз почав коротко розповідати.

До Подебрад вони прибули на другий сніданок. Олександр Олесь і Панас Саксаганський сиділи за столом на веранді, розкоркувавши першу пляшку будварівського пива. «Зайти чи ні?» — вагалися вихованці Академії мистецтв. Вирішили присісти неподалік на лавочці під кущем жасмину, біля воріт садиби. Кортіло перепочити та все гаразд зважити. З веранди їх не було видно. «Нехай поснідають та порозмовляють»,— сказав Касіян. Жасмин заважав стежити за ними, але цікавість брала верх

і вряди-годи то Мороз, то Василь Ілліч підводилися з лавочки, щоб пересвідчитися, чи вони вже поснідали. Панас Саксаганський мав величний вигляд: сповнене натхненням обличчя, густі довгі брови, буйні вуса. Одягнений за тогочасною модою: на ньому був темно-сірий костюм з маленькими відворотами біля коміра, широка пов'язка замість галстука, стоячий комір білої сорочки. Про що вони розмовляли, того ні Мороз, ні Касіян не чули. Відпочивши якусь часинку, вони вирушили назад до Праги, так і не наважившись підійти.

Тим часом розмова між Олесем та Панасом Саксаганським точилася навколо мистецького життя на Радянській Україні.

— Я переживаю тут хворобливу знервованість, замість здорового національного почуття і братерства,— мовив з болем Олесь.— Я не маю зла до росіян, вірмен чи азіатів. Я поважаю свою і чужу національну гідність. Та... кому повім печаль свою?

— Ну, а тут білі й сині — як себе поводять?

— З огидою дивлюся на них.— Олесь почав декламувати:

Пилати, дипломати,
Вся Україна тут.
Вся сіль кооперації,
Шакали, зубоскали,—
Європа аж тріщить!..

Наступала тепла, суха, з видзвоном бронзового листя осінь 1925 року. Зал читальні «Шевченківка» лунав від оплесків. Там читали свої вірші Павло Тичина, Олесь Досвітній, Валеріан Поліщук. Посланці і живі свідки життя на Радянській Україні сіяли в пожадливі душі слухачів золоті зерна правди Леніна. Та одні-

єю зустріччю були особливо вдоволені Микола Мороз, Василь Касіян, Михайло Бринський. На ранок усі троє прийшли до кімнати Павла Тичини в готель «Прага». Під час розмови вихованці Академії мистецтв зачудувалися його майстерними перекладами з Рабіндраната Тагора. В уяві Михайла Бринського вже малювалася далека й небачена Індія, непрохідні джунглі, тисячолітні пам'ятники скульптури на храмах Бомбея. А Павло Тичина читав:

Сидить в Бенгалії Рабіндранат,
— Нема бунтарства в нас — людина з глини!
Регоче вітер з України,
Вітер з України.

«А чого ж він регоче? — питає себе Михайло Федорович.— Авжеж, радіє, що аж з Індії вісімдесят бідаків у двадцятому році вирушили до Леніна... вчитися робити революцію. Не всім пощастило пробитися до Володимира Ілліча. Десять полягло в дорозі від рук басмачів, але Рафік Ахмад поклявся тоді Ленінові, що він ще доживе і прийде до Леніна на п'ятдесятиріччя Жовтня[1]. Є чому радіти вітрові з України. Та я Леніна не залишу. Він зі мною...»

Віршем «Плач Ярославни» закінчив Павло Григорович свій поетичний ранок із студентами Академії мистецтв.

А як від'їхали радянські поети на Україну, Микола Мороз сказав до своїх друзів:

— Я щойно повернувся від шефа поліції. Пан шеф зачитав мені такий наказ: за двадцять чотири години щоб мене не було в Празі!

---

[1] Рафік Ахмад 1967 року відвідав Москву і Ленінград.

Скульптор запімів. Від інтеркласу мусить відійти сміливець, друг і посланець партії Леніна-вчителя.

— Тепер я наче павич без хвоста,— іронізував Мороз.— А що вдієш? Мій хліб — мій камінь. Та в тюрму не бажаю. От лишень не знаю, куди виїхати?

— Як куди? — здивувався Михайло Бринський.— На Україну!

— А дозвіл? Поки прийдуть з Москви документи... ет! Я не з тих, хто спалахне і гасне. Слово Леніна потрібне всім трударям світу. І де я не буду...

— Їдь, Миколо Карповичу,— сумовитим голосом сказав Василь Ілліч,— в Австрію або в Швейцарію. Там...

— Там, Василю, немає такого робітничого класу, як у Франції. Було б у мене за що... Таки махнув би до Франції.

— Буде! Я зараз віднесу до Винничука свої гравюри. Не буду торгуватися. Візьму від нього, що дасть.

З трьома тисячами крон у кишені, свідоцтвом про незавершене навчання в Академії образотворчих мистецтв у Празі та з оптимістичною приповідкою на вустах про те, що «орли не п'ють з калюж воду» Микола Мороз надвечір залишив «найдемократичнішу» республіку Масарика. По трьох місяцях Мороз писав із Парижа: «Всім кланяюсь! Сповісти, Василю, Михайла Бринського, що я надійно заховав його скульптуру «В. І. Ленін-учитель». Твір його не загине».

Минули роки. Василь Касіян працював над образами трударів на фоні пейзажів Радянсь-

кої України. У далекій Каринтії з білого мармуру висікав образ Джузеппе Гарібальді італієць Джованно. Робив ескізи пам'ятника російським воїнам на Шипці болгарин Пейчо. Творив на своїй Пряшівщині словак Славко. Поспішив у Судети німець Йоганн. Михайло Федорович створив другий оригінал образу Генія «В. І. Ленін — учитель». Викінчував постать «В. І. Ленін — промовець». Ватман квапив скульптора начерками «В. І. Ленін — вождь», «В. І. Ленін — мислитель».

З радянського повпредства повідомили про міжнародний конкурс на проект спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку на площі імені Тевельова у місті Харкові. Часу було обмаль. Літо і осінь проминули за працею. А першого січня 1931 року прийшла радісна звістка від Василя Касіяна: робота Бринського отримала другу премію. Першої не присуджували. Радості скульптора не було меж. Його роботу так високо оцінено. «Давно вже не був я на рідній землі,— думав Михайло Федорович.— От діждуся літа...»

Та ні того літа, ні наступного побувати на Закарпатській Україні Бринському не довелося, хоч листоноша тричі приносив запрошення з Ясиня від учителів та вихованців різьбярської школи. У той час Михайло Федорович створював скульптурний портрет видатного чеського письменника Яна Неруди, 100-річчя від дня народження якого мало незабаром відзначатися. А як ліпив бюст славнозвісного українського біохіміка, гігієніста та епідеміолога, колишнього професора, а потім ректора Чеського університету в Празі Івана Яковича Горбачевського, прийшла звістка: помер батько.

Тієї сумної для Бринського днини зайшов його давній друг Франтішек Пржітель. Дізнавшись про причину смутку Михайла Федоровича, Пржітель запропонував:

— А ти увіковіч образ батька.

— Ех, Франтішек... У мене ж і фотокартки з батька немає.

— Він селянин?

— Селянин. І муляр, гончар, кушнір... Всього життя навчило.

— Так от. Для будинку міністерства сільського господарства у Празі я вирізьбив рельєф. Ти створиш композицію хлібороба. А в ньому — образ батька. Риси, характер, статуру пам'ятаєш?

Незабаром вони вже розглядали рельєф Франтішека, а Бринський продумував власну композицію: пара волів тягнуть горбате рало. За ралом іде в борозні орач. На ньому полотняні штани й сорочка із закачаними рукавами. Селянин-хлібороб іде рівно, пильно стежить за ралом, за скибою і відчуває себе господарем землі. Лице впевнене. Вітерець відгортає довге волосся з чола. Підпис — «Орання волами».

Вирізьбивши цю композицію з липового дерева, Бринський, поїхав до Ясіня. Відвідав школу різьбарів.

— Лишайтеся у нас вчителювати,— запропонували йому там.— Звідси й додому буде близько.

— Дайте мені кілька днів. Я так засумував за горами...

І, закинувши рюкзак за плечі, не відчуваючи своїх п'ятдесяти п'яти, Бринський помандрував на Яблуницю, аби хоч із верховини поглянути на Коломию... Ніч на Яблуниці про-

вів під оборогом доброго лісоруба. Від незвички боліли ноги, все тіло, плечі, але думка: «я на верховині, на порозі Галичини!» — підносила настрій. Та осінній ранок тридцять восьмого року розбудив мандрівця лихою звісткою про Мюнхенську угоду.

Не надивившись на рідні Карпати, Бринський повернувся до Праги.

У Празі зустрівся йому уже знайомий листоноша.

— Ви лишень послухайте, пане Бринський! — обурювався старий вояка.— Наш Embrio [1] відмовився від допомоги Совєтського Свазу. Та я тільки побачив би на вулицях Праги першого вояка Руде Армаде — сам би кинувся за ним в атаку.

Проклинала, хвилювалася, плакала Прага. Едуард Бенеш втік за кордон.

На Забегліце між присілковими забудовами Михайло Федорович розшукав занедбану хатину одинокої вдови Єви Пріпшкової і з її згоди переселився туди. Працювала Пріпшкова у приватному ательє жіночого вбрання. Сама ж одягалася простенько, але зі смаком. Привітне обличчя мало кілька позначок давньої вісни. Любила книги. Її чоловік не повернувся із заробітків аж із Франції.

Майже два роки прожили, як у хиткому човні серед розбурханого моря. А 14 червня 1940 року через фортечну браму, над якою звисав прапор із чорною павучою свастикою, провели есесівці академічного скульптора Михай-

---

[1] Зародок. Так листоноша зіронізував, перекрутивши ім'я президента Едуарда Бенеша.

ла Бринського в табір «Терезін». Не відразу припровадили в катівню. Ні. А в «панський» дім, до коменданта Генріха Йоккеля. Перед входом «під шнур» висаджені декоративні кущі. У кабінеті коменданта на підвіконнях — квіти, як у теплиці дбайливого квітникаря. За столом — табірна еліта наглядачів. Довкола розкладені валізи, пакети, нова білизна, коробки з печивом, консервами, цукром.

— Академічний скульптор гер Бринський? Можеш не відповідати,— говорить Йоккель.— Ми знаємо. Ти ліпив Леніна... писав до Леніна, мав дозвіл на в'їзд у Росію, в Союз. Ти був лояльним до комуністів! А нам у таборі потрібний скульптор. Покажи свою лояльність до фюрера, гер Бринський! — вже тоном наказу закінчив комендант і показав на великий портрет Адольфа Гітлера.

Скульптор поглянув спідлоба, поправив окуляри на переніссі, вдивився в портрет. А пам'ять розгортає одну сторінку за другою з книги його життя ще у Відні. І пригадується сміливий австрієць Йоганн Ландер, який квачем зеленої фарби штрикнув по навислій гривці ледачого маляра. «Невже?! — жахається Михайло Федорович.— Так, так, це він! Адольф Шікльгрубер. Син байстрюка Гітлера, бродяга, нічліжник...»

— Наш фюрер гідний того, щоб його звеличити! — додає хтось із наглядачів.— Ти виліпиш! Ти чув розпорядження коменданта?

— Так, гер... Але я,— Бринський розвів руками,— ніколи не бачив самого фюрера, як натуру.

— І Леніна ти не бачив, як натуру. А виліпив! Уточнюю, ти бачився з інженером Уль-

яновим. Хіба сам не розповідав про це в Академії? Отже, три дні на роздумування.

На третій день Михайло Бринський сказав Йоккелю:

— Ліпити фюрера не буду, гер комендант. У мене ревматизмом скрутило руки...— і витягнув перед комендантом спотворені власними хитрощами кисті рук.

— Гроскамера 35! — гаркнув Йоккель.

Біля камери з одягом обійшлося без побоїв. Але комірник Курт Вахголь був явно спантеличений: він не знав, яку форму видавати українцеві з Чехії? Для росіян Гіммлером визначена форма — смугаста куртка і штани. На куртці — червоне коло з латинською літерою «R». «А що ж дати академічному скульпторові?» — завагався Курт Вахголь. Але німцеві роздумувати не було часу, а тому й зачислив митця до поляків, наказав одягти сіру куртку з червоним колом на лівій полі і чорною літерою «P».

— За покривало, простирадло, рушник, бляшану миску і ложку відповідаєш головою! Затямив?

Скульптор прямував під вартою до своєї «гроскамери № 35». Бринський підвів очі: сонце заслоняли сірі-сірі рядна, смугасті матраци... все, що сіріло, рябіло, смугувалося на землі, те саме відбувалось і в хмарах. І на цьому тлі, сірою півдугою над воротьми, обрубками чорних літер висів напис: «Arbeit macht frei» [1]. «Коли б через ці ворота пройшов Данте,— подумав Михайло Федорович,— то й він жахнувся б від цих слів. Бо в сьомому колі, коли

[1] Праця робить людину вільною.

переходив через полум'я, такого напису не бачив...»

— Хто скульптор? — гримнув біля «гроскамери № 35» наглядач Штернкопф.

— Я, гер наглядач, — озвався Бринський.

— Будеш у мене маляром! Добре працюватимеш — не битиму. Втямив?

Уночі до Бринського хтось заговорив:

— Штернкопф терпимо ставиться до в'язнів. Будеш з нами, товаришу Бринський. Серед теслярів, мулярів, слюсарів. Я штукатур і муляр Маланок. Ян Маланок із Старого Міста... Вікна моєї квартири якраз проти палаючого Яна Гуса. Тебе за яку провину сюди припровадили?

— Я скульптор. Виліпив образ Леніна,— признався Михайло Федорович, не ризикуючи вже нічим. Адже комендант і так усе про нього знає. То чому ж не зізнатися муляру.

— Ти ліпив Леніна? — Ян аж підвівся на нарах.— І... де ж твій твір? Розбили есесівці?

— Перший скульптурний портрет «В. І. Ленін — учитель» купили на аукціоні робітники каменярського заводу «Габрієла і К°». Інші, в меншій формі, дома. Як буде обшук — знищать...

— Розумію. Ти — наш. Тримайся майстрів. У нас уже склалася своя група. Ми дізналися, що Гітлер озброїв за рахунок чеської індустрії і арсеналів сімдесят своїх дивізій. Ясно, що він їх пошле проти Радянського Союзу. Отам і згине фашизм.

— Вірю в це...

Здружилися, і стало легше.

Поблякло і видихнулося дощами літо сорокового року. Провихрилася над концтабором зима. Весна сорок першого прогриміла ранніми

громами. «То не на добро...» — стривожився Ян Малапок. Грім на голі дерева, за його тлумаченням, знаменував зливи, голод. Насправді ж літо сорок першого умилося не зливами-дощами, а першою кров'ю радянських воїнів на кордонах СРСР.

У таборі «Терезін» Йоккель створив російську камеру № 21. Теслярі, які влаштовували у ній дерев'яні нари, розповіли:

— Бачилися з росіянами... кажуть, що стоять на смерть. Дуже здружилися з нами, чехами.

Незабаром у цьому переконався і сам Бринський. Штернкопф призначив скульптора опоряджувати офіцерську їдальню. Група радянських військовополонених прокладала кам'яну бруківку довкола приміщення. Михайло Федорович придивився до середнього на зріст, жилавого танкіста, якому було років під тридцять. Діставши дозвіл наглядача, Бринський покликав солдата притримувати трафаретну вирізку з картону. Наносячи фарбу, Михайло Федорович спитав коротко: «Звідки?» Танкіст одказав: «З Харкова». Бринський, як ужалений, відірвав пензель од трафарету. «Німці вже там?» — насилу вимовив оці три важких слова. «Не знаю. А тобі навіщо? Здався в полон?» Бринський мигцем зиркнув на бранця, сказав: «Я не зрадник, товаришу... Я скульптор Бринський з Галичини. У Харкові є шматочок мого серця і душі — пам'ятник Шевченку».— «А мене взяли контуженим під Брестом... Ти знай, скульпторе, що там, де ми бились, земля і попіл будуть пишатися нами...»

Наглядач Штернкопф справді був винятком серед катюг табору. Він якось сам проглянув листа Михайла Федоровича до племінниці Олі

Павлюк у Долину, сказав «гут!» і поніс із собою. Засніженої осені сорок першого року Оля отримала першу вісточку від дядька Михайла, який писав: «Рідна Олю, я ще живий. Хоч і не було думки на життя. Мені давали полегшу. Але я не пішов на зраду. Пришли мені, Олю, сушених фруктів, бо у мене зуби випадають. Твій дядько Михайло Б.»

Через родичку Гелену Волянську, що жила на Познаньщині, Михайло Федорович перед новим — сорок другим роком отримав першу посилочку з Галичини. Розбиваючи волоські горіхи, він несподівано вийняв із одного паперову кульку, яка вибухнула бомбою новин: «Німці під Москвою розбиті і відступають».

Горіхова кулька в лютому сорок третього року сповістила:

«Під Сталінградом полягло або здалося в полон 330 тисяч фашистів разом із фельдмаршалом Паулюсом».

На початку березня 1945 року Йоккель вивіз росіян із «Терезіна». А шостого травня вже пакував власні чемодани і тікав через «Ворота смерті», але не втік. Смерть наздогнала. Скульптора — пощадила...

СКУЛЬПТУРА «В. І. ЛЕНІН-УЧИТЕЛЬ»

Вогонь повсталої Праги обминув білизну каштанів. Очима воскреслого вдивлявся Михайло Бринський на парчеве їх суцвіття, на зелені долоні листя. Він ішов мляво, але вперто, опираючись об стіни будинків і лякливо відвертав голову од вибитих, випалених

пащ під'їздів, складів, крамниць... Важенні танки з червоними зірками на броні гуркотіли повз нього. Задимлені в порохняві, засмаглі від сонця і вітру солдати тримали над баштою танка червоне оксамитове знамено з образом Леніна і написом: «Гвардійська ордена...» Хіба встигнеш прочитати?

Та ось одна машина пригальмувала. З люка висунув голову командир екіпажу. Прислухався. Попереду пострілів протитанкових гармат не чути. Із танка виліз водій і взявся нашвидку протирати запорошені щілини. Командир екіпажу подав Бринському півбуханця солдатського хліба, запитав:

— Скажи, батьку, то вже Прага?

— Так, так, товаришу! — українською мовою відказав Бринський.

— Ти українець, батьку?

— З Дністра...

— А я з Дніпра. Ну, будь здоров!

Танк помчав далі.

Михайло Бринський просувався, сам не відаючи якою вулицею. Але твердо знав, що йде не додому, на Забегліце, а до каменярського заводу «Габрієла і К°». Дістався. А в цех не вистачило сил увійти. Сперся на підвіконня і почав жувати зболілими яснами шматок солдатського хліба. Скульптор задивився на чудом збережені шибки заводського вікна. І найдорожче, що він тримав у руці — хліб, відняв від рота і припав лицем до вікна. «Не може бути?! — вражено мовив до себе, побачивши серед озброєних робітників Карела Фаха. Ще пильніше вдивився у сутінки цеху і, не в змозі відвести погляду, ствердив: — Так, це Карел Фах. Тільки Карел Фах може знати, де

заховано мій твір «В. І. Ленін-учитель». Ця думка додала йому сили. Видушив ліктем шибку, просунув у вікно голову, кволим голосом гукнув:

— Соудругу Карел! То я... сохар Бринський. Що ви тут робите?

— О! Михаїл?! Жівой!!!

Каменярі кинулися до Бринського, внесли до цеху. Фах трясе його в обіймах:

— Збираємося на Вацлав намєст вітати воїнів Руде Армаде. Підеш з нами?

— Я завжди з вами, Карел.

Бринському палили горнятко кави із мідного високого чайника, засипали запитаннями...

Біля руїн музею, де містилися колись українські експонати: одяг, картини, скульптури, речі побутового вжитку. Бринський зупинився. Наважився зайти під продірявленний фашистською бомбою дах.

— Що ти тут шукаєш, соудругу Міхаїл? — стурбовано запитав Фах.

— Свого Тараса Шевченка, Карел,— зі смутком відповів скульптор.— Тут зберігалася копія пам'ятника, який стоїть у Харкові, на площі Тевельова.

Бринський таки знайшов деталі розбитих фігур, але... їх вже не можна було реставрувати. Неподалік, під обпаленим каштаном скульптор побачив юнака, який сидів на уламкові мармурової капітелі, піби на березовому пні, і па ростовській гармошці награвав «Осінній вальс».

...Вацлавська площа вирувала.

Каменярі ледве пробралися до цоколя Національного музею. Море народу, башти бойових машин, густі напливи радянських та че-

хословацьких прапорів мерехтіли перед очима. Михайло Федорович незчувся, як йому під лікоть просунулася жіноча рука.

— Єва?!

— Я,— припала до його плеча.— Здогадувалася, що ти прийдеш сюди, Михайле. Я так і знала... Адже всі живі пражани прийшли на Вацлав намєст!

Втішена і заплакана, подруга до останніх його днів подалася роками журби і самотності, але ще зібрала сили, щоб прийти на Вацлавську площу.

На Забегліце, переступивши поріг дому, Михайло Федорович важко присів на стареньке крісло. Пожартував:

— Євонько, я ж обмок, як вовк, обкис, як лис, змерз, як пес, не їв грибів, а вже не маю зубів. Але — живий!

Відпочивав недовго. Днів через три Єва дістала із потаємного підвальчика дорожній альбом Михайла Федоровича, статуї «В. І. Ленін-учитель», «В. І. Ленін-промовець», «В. І. Ленін-вождь», скомпоновані скульптором ще перед війною для закритого приміщення.

— А де твій перший образ «В. І. Ленін-учитель», Михайле,— запитала Єва.

— Карел Фах говорить, що не може віднайти. А ті каменярі, що сховали бюст, ще не повернулися з концтаборів, партизанських загонів, а, можливо, й загинули...

— Так і твір твій загинув? — питає стурбовано Єва.

— Я витворю ще образ товариша Леніна,— упевнено сказав Бринський.

Перейшов працювати до ательє на вулицю Чехова — прагнув зустрічей з чеськими скульп-

торами. А жив, як і раніше, на Забегліце. У цьому ж ательє і появився у нього «Хлопець з гармошкою». І Тарас Шевченко у новому моделюванні, з чітко вираженим внутрішнім настроєм: образ поета-революціонера дихає впевненістю, піднесенням, гордістю й зневагою до тих, проти кого він усе своє життя боровся. Важко далася ця робота скульпторові. Перед очима стояли руїни українського музею. Сподівався: за працею забудеться, вгамується біль. Але той, як сова, стежить за ним. По дорозі в Забегліце Михайло Федорович втрачає свідомість. Його підбирає машина швидкої допомоги, приймає за мертвого і відвозить у морг.

Вранці санітарка зчинила крик:

— У марниці [1] мрець ожив! Води просить!!!

Півроку Михайла Федоровича не виписували з лікарні. Але здоров'я поправили. Він уже помаленьку ходив, міг проїхатися на трамваї, з цікавістю слухав радіопередачі.

— Пражани! Виходьте на мітинг зміцнення єдності народу! Демонструйте свою волю на підтримку заходів Комуністичної партії Чехословаччини! — закликало празьке радіо.

— Ходімо й ми, Євочко,— промовив Бринський.

— Тобі ж, Михайле, ще не можна багато ходити! Немічний,— захвилювалася Єва.

— А будемо їхати! — твердо сказав Михайло Федорович і встав.

І поїхали трамваєм. На площі Яна Гуса Бринський подумав: «Котрі ж то вікна муляра Маланка»?

---

[1] Марниця — морг.

— Зайдімо, Євочко, до товариша Маланка,— сказав.— Пам'ятаєш, я тобі розповідав про «Терезін»?

— Так... несподівано, Михайле?

— Що ж, вибачимося.

Квартира у Маланка була замкнена. Повернулися на Старомістську площу. Тут лунала знайома мелодія «Варшав'янки». Пражани чекають відкриття мітингу. Нарешті площу сколихнули вітальні вигуки вождеві КПЧ Клементу Готвальду. Та ось встановлюється тиша, і чути лише його голос, підсилений мікрофонами:

— Громадяни Праги! Ви взяли в свої руки зброю...

Запальне, надихаюче слово комуніста, який закликав відстояти здобуту перемогу над силами реакції, що намагалися вчинити контрреволюційний переворот, заволоділо серцями усіх. Скульптор вдивляється в обличчя, жести, постать промовця, сповненого сили й наснаги.

— За ним і птахи полетять,— говорить пошепки Бринський.

— Ано, ано, Михайле,— погоджується Єва.

— З Радянським Союзом на вічні часи і не інакше! — западають глибоко в свідомість заключні слова промови.

З того ж таки лютневого вечора 1948 року на вулицях Праги почали патрулювати озброєні робітники.

...Серце у Бринського ще поболювало. Але духом він зміцнів.

— Тепер я, Євочко, таки розшукаю свого Генія,— говорив упевнено.— Ось уже й тепло

настало. Пройдуся до свого ательє на Чехова. Зустрінуся з товаришами...

Одного дня до скульптора зайшов інженер Байлик. Перекинувшись кількома словами про здоров'я та новини, сказав:

— Бачив я вашого Генія, Михайле Федоровичу. Таки перший скульптурний портрет «В. І. Ленін-учитель».

Бринський приліг на подушку.

— Лише не хвилюйтеся так, Михайле.

— Швидше кажіть — де бачили?

— У вітрині партійного видавництва «Свобода».

— «В. І. Ленін-учитель»? 1924 року?!

— Ано, ано, соудругу Бринський.

— То чого ж ти, друже, так далеко сидиш від мене? — у Михайла Федоровича на очах зблиснули сльози.— Підійди ближче, дай-но я тебе розцілую.

Єва, що саме внесла каву, від несподіваної картини мало не впустила чашечки на підлогу.

— Євонько,— поділився радістю Бринський,— мій Геній промовляє до пражан з вітрини видавництва «Свобода»!

— Сам бачив,— підтвердив інженер Байлик.— Скажу більше: скульптуру тиражує видавничий відділ Центрального Комітету Комуністичної партії Чехословаччини. Але... не може знайти автора.

— Євонько, який я щасливий! Розшукай мені ескізи, фотографії... все-все, що стосується роботи над скульптурою «В. І. Ленін-учитель». Зараз же підемо в ЦК. Коли ж упаду на вулиці,— пожартував,— то знай, що від радості.

— Ви, соудругу Бринський, автор скульп-

тури «В. І. Ленін-учитель?» — запитав один із працівників.

— Так, соудругу...

— Кодічек моє прізвище. Цю скульптуру нам подарували воїни Руде Армаде...

— Цілком можливо, соудругу Кодічек. А ви не поцікавилися: хто супроводжував радянських танкістів до Народного дому?

— Командир танка Ян Доубрава, танкісти Алоїз Кашпарек і Карел Немастил. Усі вони загинули. Смертельно поранило в бою й робітника-повстанця Йозефа Порта. Він три роки перебував у нацистських застінках і того дня повертався до сім'ї, до трьохрічного сина, якого так і не побачив...

— І все ж,— промовив Михайло Федорович,— хтось із повстанців таки довів радянських танкістів до Народного дому. Можливо, хтось із робітників каменярської фірми «Габрієла і К°».

Згодом працівники музею ім. В. І. Леніна встановлять прізвище робітника Іржі Гавлена — пражанина, який і став у нагоді радянським танкістам.

Бринський передав Кодічеку кілька фотографій з карбованим на гіпсі написом: «Прага 17. III. 1924.», угоду з радянським повпредством, кілька графічних ескізів майже піввікової давності.

— О,— зрадів Кодічек. Його покликали до телефону. Переговоривши, він вибачився і вийшов.

Одна з працівниць приготувала для всіх каву. Скульпторові розповіли, що до видавничого відділу ЦК КПЧ надходять і надходять замовлення на виготовлення улюбленої скульп-

тури «В. І. Ленін-учитель». Навіть приїжджають делегації з периферійних комітетів КПЧ.

Увійшов Кодічек і сказав Бринському, що його просить зайти голова КПЧ Клемент Готвальд.

У кабінеті Клемент Готвальд вийшов скульпторові назустріч, провів до столу. Розпитавши Михайла Федоровича про здоров'я, обставини життя, творчі задуми, сказав Кодічеку, що теж був присутній, заключити договір з Бринським, щоб наступні репродукції виготовлялися під авторським наглядом, а також подбати про його матеріальне забезпечення.

ЛЕНІНІАНА БРИНСЬКОГО

Повернувшись додому, на Забегліце, радісний і окрилений Бринський засів за ескізи до скульптур: «В. І. Ленін-мислитель», «В. І. Ленін-промовець», «В. І. Ленін-вождь». Мріяв побільшити їх. А ще задумав викінчити настільний скульптурний портрет В. І. Леніна. Для себе. Ще не усвідомлював, що вже витворює власну Ленініану.

Єву турбувало його здоров'я. Було, присяде поруч і тихенько мовить:

— Пройдемося, Михайле, на нашу річечку.

Михайло Федорович здогадується, чого Єва кличе його на Ботіч. Там є синя-синя в сонячну погоду затока, берег у пахучій м'яті. Все близьке і рідне скульпторові, таке ж, як і над Дністром, у далекій Долині. Тут він відпочиває душею, мріє, набирається сили. І вже не відчувається, що літа перепливають за шіст-

десят п'ятий рубіж. Бринський іде в ательє на Чехівську, де застає то студентів різьбарської школи із Ясінів, то когось із молодих слухачів Празької Академії мистецтв, а найчастіше — друга по табору «Терезін» муляра Маланка. Вони таки знайшли один одного. День у день навідується Бринський і до майстрів, які відливають нові й нові копії скульптури «В. І. Ленін-учитель». Видавничий відділ ЦК КПЧ тиражує її ось уже другий рік після обрання президентом Клемента Готвальда.

...Червень 1949 року в Празі видався гарячим і грозовим. Михайло Федорович продивлявся газету біля відчиненого вікна. Після дощу легко дихалося. Єва подала вечерю.

— Слухай, Євцю, нове ім'я з'явилось у творчому світі — художник Степан Гапак, зовсім молодий випускник нашої Академії. Перша виставка творів... Підемо неодмінно.

Наступного дня, оглянувши картини молодого художника, Михайло Федорович підійшов привітати його, познайомитися. Бринському сподобався мовчазний, зосереджений, не хвальковитий Степан. Виявилось, що він із Закарпаття, буває в Татрах. Он яких натворив краєвидів!

— Картини подобаються, Степане,— щиро сказав скульптор.— Я бачив ці краєвиди і в натурі. Сам сходив Татри. А хто тобі до картин рамочки виготовляв? Даруй, що цікавлюся, але це для мене важливо.

— Сам, Михайле Федоровичу. Навіть оці лавки — моя робота.

— Тоді приходь до мене в ательє. На Чехова, 27. Розуміється, не лавки і не рамки робити. А творити.

Відтоді молодий художник і вже літній скульптор потоваришували.

Працюючи над новими картинами в ательє Бринського, Степан Гапак якось мовив:

— Заздрю вам, Михайле Федоровичу...

— Чому? — не відриваючись від роботи, запитав скульптор.

— Вашому хистові, а ще як людині, котра вміє так щедро ділитися ним з усіма.

— Не з усіма, Степане...

Замовк. Не сказав, як відмовив колись Йоккелю увіковічнити Гітлера. А та листівка, де він, Бринський, писав про це, таки дійшла до племінниці Олі.

Наприкінці січня 1950 року Михайла Федоровича запросили зайти у видавничий відділ ЦК КПЧ. Делегація з Лавосіце просила виготовити статую В. І. Леніна до 350 роковин заснування їхнього міста. Членам делегації подобався уже знайомий твір «В. І. Ленін-учитель».

— Цю скульптуру я виготовив для закритого приміщення,— пояснив скульптор.— Можливо, для вашого міста підійде якийсь з моїх нових ескізів.

Михайло Федорович поклав на стіл численні замальовки, кілька фотографій скульптур В. І. Леніна в малому виконанні. Зупинились на двох варіантах: «В. І. Ленін-промовець» та «В. І. Ленін-мислитель».

Бринський погодився. Повертаючись додому, з гордістю думав: «Наш Ленін крокує по містах Чехословаччини. А пройде він по усій планеті!».

У грудні 1951 року Михайла Федоровича збила вантажна машина і поламала праву ру-

ку. До забинтованого, на підв'язках скульптора щодня навідувалась печальна Єва. Приносила варене й печене і лагідно умовляла:

— Їж та поправляйся. Єжиш Марія, який немочний!

— Старі кістки, Євцю, довго зростаються,— віджартовувався. А Степану Гапаку казав: — Тепер я, Степанку, не скульптор, а дратенік.

— Ну, ремонтувати горщики є кому і без вас,— заперечував той.— Ось про ваше здоров'я допитується скульптор Вацлав Шар. Його земляки просять створити пам'ятник гірникам, полеглим на замінованій німцями шахті. Одужуйте і спільними силами візьмемось.

— Хіба порадою, Степанку, бо у мислях ще портрет Володимира Ульянова...

Чому він сказав «Ульянова», Степанові не пояснив. Можливо, згадалося, як у віці Гапака оформляв туристичні маршрути в Татрах і слухав мудрі слова інженера Ульянова.

У лікарні Бринський пролежав усю зиму. А коли зійшла потрощена крига і брудна піна з Влтави, його виписали. І вчасно — Шар із Гапаком у забегліцькій майстерні саме обмірковували проект пам'ятника полеглим шахтарям. Рука в Михайла Федоровича ще боліла, однак робота над пам'ятником посувалася. Викінчував Бринський і «Портрет В. І. Леніна». По-доброму заздрив Степанові, який улітку мав їхати на Закарпаття.

— Знав би ти, Степанку, як мені хочеться додому, в рідне село. Я вже почав клопотатися в посольстві СРСР про переїзд. Лишень Єва була б здоровою, а то й вона хворіє. Ото б я був щасливий! На Україні враз одужав би й тілом і душею.

— Я й сам мрію створити скульптурний образ Володимира Ілліча Леніна.

Степан Гапак у 1969 році відтворить образ В. І. Леніна у гіпсі, потім у 1972 ще один у бронзі, як подарунок XV з'їзду КПЧ. Того ж року рельєф «В. І. Ленін у жовтні», «В. І. Ленін — означає мир» і ще один рельєф із заповітом В. І. Леніна «Учитись, учитись, учитись».

А напередодні двадцять дев'ятої річниці пам'яті В. І. Леніна скульптор Бринський був запрошений на відкриття музею імені В. І. Леніна, де мав бути виставлений і «В. І. Ленін-учитель».

Біля Народного дому зібралося багато пражан. При вході на другий поверх увагу Михайла Федоровича привернули два чоловіки, цілком можливо, трохи молодші від нього. Один у в'язаній шапці, короткій куртці та в штанах із грубого чорного сукна. Обличчя старанно поголене, все у рубцях — чи від опіків, а чи від поранень. Другий — у сірому пальті когось нагадує Михайлові Федоровичу. Йому чути їхню розмову.

— Так ви кажете, соудругу Гавлен, що ще в двадцятому році у Народному домі друкувалася газета «Руде право?»

— Ано, ано, соудругу Рудольф. Мені було п'ятнадцять, коли я розносив її. А під час війни тут переховували скульптуру Леніна...

— Леніна?! — Рудольф повільно підняв праву руку і зсунув з голови свою в'язану шапку.— І фашисти не знищили скульптуру?!

— Їм і на думку не спало ритися в старих газетних підшивках та ще й у себе під носом.

З другого поверху збіг Кодічек. Помітивши Михайла Федоровича, взяв його під руку, підвів до Іржі Гавлена, робітника-повстанця Праги, і Рудольфа Шимачека, бійця інтербригади в Іспанії, командира Червоної Армії, коваля, і сказав:

— Прошу йти за мною. Зараз будемо починати.

Вхід до першого залу, названого «Основоположники марксизму-ленінізму», перетинала стрічка. Крізь відчинені двері Михайло Федорович побачив бюсти Карла Маркса, Фрідріха Енгельса і свій твір «В. І. Ленін-учитель». Запропонувавши роздягнутися у службовій кімнаті, Кодічек підвів їх до групи почесних гостей. Сюди підійшли й члени ЦК КПЧ. Михайло Федорович одразу впізнав між ними Клемента Готвальда. Скульптора пройняло хвилювання. Живучи стільки років далеко від рідного Прикарпаття, врятований радянськими воїнами з фашистського концтабору, він, Бринський, став потрібним для братньої республіки і нині є свідком тріумфу ідей великої людини, відтвореної ним у мистецтві, людини, без якої вже не мислив свого життя і праці. І Михайло Федорович складав у пам'яті листа до Василя Касіяна в Київ: «...Чую в собі сили для виздоровлення і незалежно від мого віку я міг би і хотів би передати свій багаторічний досвід скульптора молодому поколінню в одному з державних художніх інститутів України. Так міг би я сплатити борг мій народові, з якого я вийшов і до якого бажаю повернутись». Його мудрість, як і сивина, були на виду. І мисліі світилися в очах, спалахували радістю, як іскри від полум'я, що

біжить по стеблинці. Високий лоб ще більше оголився, лягли спокійні зморшки на шию. Тільки губи ще не врівноважились. Вони, здавалось, ось-ось вимовлять крилате речення: «Користуйтесь миром, як юністю!»

Думкам скульптора співзвучні слова, якими Клемент Готвальд закінчує свою промову:

— Празький музей Леніна повинен стати школою комунізму для мільйонів людей, центром пропаганди торжества ленінського вчення, пам'ятником дружби з радянським народом — на віки вічні!

І в цю мить усе сколихнула музика. В її урочисто-натхненне звучання вливався гранітний акорд академічного скульптора Михайла Федоровича Бринського.

Прага — Пряшів — Івано-Франківськ — Закопане.

1969—1984 рр.

ВІД АВТОРА

На долю українського академічного скульптора Михайла Федоровича Бринського випали найтяжчі випробування XX віку: жорстокий режим австро-угорської монархії, бої на італійському Тіролі під час першої світової війни, зрадницька націоналістична політика правителів ЗУНР, окупація західноукраїнських земель буржуазно-поміщицькою Польщею, прогітлерівська поведінка президентів Чехословаччини Т. Масарика і Е. Бенеша, муки фашистського концтабору «Терезін», особиста трагедія у зв'язку з втратою здоров'я, смертю рідних. І ось попри все те не зійти з обраного шляху, лишитися вірним правді В. І. Леніна, за найнебезпечніших обставин творити перший в Європі скульптурний образ вождя соціалістичної революції в Росії, а поступово — власну Ленініану — хіба це не приклад вірного служіння своїй Вітчизні, рідному краю, народові?

Після відкриття музею ім. В. І. Леніна в Празі М. Ф. Бринський отримав офіційне запрошення з с. Долини на Прикарпатті, оформляв радянський паспорт і збирався виїхати на Україну, але захворіла його дружина. Від'їзд довелося відкласти. Сподівався на краще, та Єва померла. Михайла Федоровича прикував до ліжка правосторонній параліч. У тяжкому стані його відвозять до лікарні. Майже рік б'ється над ним медицина. З'явилася надія

на одужання. Його відвідує народний художник СРСР Василь Касіян. Вони разом складають автобіографію Бринського, каталог його творів, мріють про перевезення їх до Івано-Франківського краєзнавчого музею та до с. Долини.

У грудні 1956 року М. Ф. Бринський сонним зсунувся з ліжка на холодну підлогу і дуже простудився. Відвідували його художник і скульптор Степан Дмитрович Гапак, родина Байлюків. Заходами Ольги Байлюк був складений заповіт, на якому замість підпису М. Ф. Бринський поставив три хрестики, бо вже не володів рукою. Ранком 10 січня 1957 року перестало битися серце митця.

Мій низький уклін і пам'ять В. І. Касіяну, і нині працюючому професорові малювання і скульптури Пряшівського університету ім. Шафарика С. Д. Гапаку, керівникам Празької Академії мистецтв, працівникам музею ім. В. І. Леніна та ім. К. Готвальда у Празі, музею ім. В. І. Леніна в Пороніно, музею ім. Каспровича в Гаренді, родині гуралів К. і М. Мордулов-Галов, кандидату філологічних наук Івано-Франківського державного педагогічного інституту бібліографу В. Полєку, великій родині Бринських із с. Долини.

Мистецька спадщина М. Ф. Бринського є гідним внеском у скарбницю чеського і українського реалістичного мистецтва.

ЗМІСТ

Над Морським Оком 5
Юнак не з ляклівого роду . . 16
Фірма «Серафіні» 22
Не буде пана з Івана, а з Михайла артиста 28
А Відень у чаду 36
Шалений хаос 53
До Праги 58
Наодинці з Геніем 63
До Леніна 67
Новини Мороза 77
Чорна хмара 83
Вогняна гроза 89
Скульптура «В. І. Ленін — учитель» 100
Ленініана Бринського 108
Від автора 115

Григорий Васильевич Кирилюк
ГРАНИТНЫЙ АККОРД
Повесть
(На украинском языке)

Ужгород, издательство «Карпаты»

Редактор В. Т. Дзьоба
Худож. оформлення В. І. Сави
Худож. редактор В. О. Томашевський
Техн. редактор М. Р. Черкашина
Коректор Л. В. Вароді

ІБ № 1512

Здано до склад. 23. 04. 85.
Підписано до друку 26. 07. 85. ББ 02507.
Формат 70×90¹/₃₂. Папір друк. № 1.
Звичайна гарнітура. Високий друк.
Умов. друк. арк. 4,39. Умов. ф.-відб. 4,97.
Облік.-вид. арк. 4,29. Тираж 15 000 пр.
Зам. № 730-5. Ціна 50 к.

Видавництво «Карпати».
294000, Ужгород, пл. Радянська, 3.
Львівська книжкова фабрика «Атлас».
290005, Львів-5, Зелена, 20.

Кирилюк Г. В.

К43 Гранітний акорд: Повість.— Ужгород: Карпати, 1985.—120 с.

У центрі нової повісті українського прозаїка із Прикарпаття — постать скульптора М. Бринського, одного з перших творців образу В. І. Леніна в образотворчому мистецтві.

К $\frac{4702590200\text{-}058}{M215(04)\text{-}85}$ 52-85 У2

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Книги видавництва «Карпати»
можна придбати в магазинах
книготоргів і споживчої кооперації,
в кіосках «Союздруку».

Відгуки на наші книги
просимо надсилати на адресу:
294000, м. Ужгород, пл. Радянська, 3.
Видавництво «Карпати».

50 к.

ГРИГОРІЙ КИРИЛЮК

ГРАНІТНИЙ АКОРД

50 к.